

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKBİLİM
ANABİLİM DALI

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADIN VE TİYATRO:
MUSAHİPZADE CELAL'İN SELMA ADLI TİYATRO METNİNDE
DÖNÜŞEN KÜLTÜR İÇİNDE KADININ KONUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yeşim ÇINAR

Ankara-2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKBİLİM
ANABİLİM DALI

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADIN VE TİYATRO:
MUSAHİPZADE CELAL'İN *SELMA* ADLI TİYATRO METNİNDE
DÖNÜŞEN KÜLTÜR İÇİNDE KADININ KONUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yeşim ÇINAR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Melike KAPLAN

Ankara-2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKBİLİM ANABİLİM DALI

Yeşim ÇINAR

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADIN VE TİYATRO: MUSAHİPZADE
CELAL'İN SELMA ADLI TİYATRO METNİNDE DÖNÜŞEN KÜLTÜR İÇİNDE
KADININ KONUMU**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Melike KAPLAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

1-Doç. Dr. Melike KAPLAN

.....

2-Doç. Dr. Zeliha Nilüfer NAHYA

.....

3-Dr. Öğr. Üyesi Pınar KASAPOĞLU AKYOL

.....

Tez Savunması Tarihi:.....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Melike KAPLAN danışmanlığında hazırladığım“II. Meşrutiyet Dönemi’nde Kadın ve Tiyatro: Musahipzade Celal’in *Selma* Adlı Tiyatro Metninde Dönüşen Kültür İçinde Kadının Konumu (Ankara, 2021) ”**adlı yüksek tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.**

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza:

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Lisansta farkı bir bölümde mezun olmama rağmen beni motive eden, halkbilim dünyasına adapte eden bölümdeki tüm hocalarıma,

Beni halkbilim dünyasıyla tanıştıran, tüm yoğunluğuna rağmen sorularımı geri çevirmeyip tezime önemli katkıları bulunan ve kendisini tanımaktan ziyadesiyle mutlu olduğum Doç. Dr. Ezgi Metin Basat'a,

Yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini hep hissettiğim, sorularımı asla cevapsız bırakmayan, tez hazırlama sürecine motive olmamı sağlayan Arş. Gör. Zeynep Nagihan Kahveci'ye,

Tez jürimde yer almayı kabul edip tezime yaptığı önemli katkılar için Doç. Dr. Zeliha Nilüfer Nahya'ya,

Halkbilim bölümünde yüksek lisans eğitimi gördüğüm süreçte her konuda desteğini hissettiğim, tezime katkıları için Doç. Dr. Pınar Kasapoğlu Akyol'a,

Her zorlukta, her mutluluğumda yanımda olup benim için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan sevgili ailem Aynur Çınar'a ve Ali Çınar'a,

Ve en çok da bu süreçte bana olağanüstü anlayışıyla destek olup stresimi azaltan, "yapamayacağım" dediğimde beni motive edip çok şanslı hissettiren, güler yüzünü esirgemeyen tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Melike Kaplan'a, çok teşekkür ederim.

Ankara, Eylül 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	i
RESİMLER DİZİNİ.....	i
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI	4
NEDEN MUSAHİPZADE CELAL?	6
NEDEN <i>SELMA</i> OYUNU?.....	7
ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	9
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	10
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
İKİNCİ BÖLÜM.....	15
2. KURAMSAL ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
2.1. Halkbiliminin Tiyatro-Kadın ve İdeoloji ile İlişkisi.....	18
2.2. Osmanlı'da Tarihsel Süreçte Kadın Algısı.....	24
2.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Feminizm.....	32
2.4.Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketleri	34
2.5. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kadın Politikaları	36
2.6.Kadın Dernekleri.....	42
2.6.1. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi.....	44
2.6.2 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi.....	45
2.6.3. Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği (1909).....	45
2.6.4. Esirgeme Cemiyeti (1912)	46
2.6.5. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey'et-i Merkeziyesi	46
2.6.6.Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye.....	46
2.6.7. Cemiyet-i Teali Nisvan	47
2.6.8. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası Dergisi.....	48
2.6.9. Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi.....	53
2.6.10. Mâmulât-ı Dâhiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi.....	54
2.6.11. Şehit Ailelerine Yardım Birliği	55
2.6.12. Hizmet-i Nisvân	55
2.6.13. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti.....	55
2.6.15. Kürd Kadınları Teâli Cemiyeti.....	56

2.6.16. Kadınlar Halk Fırkası.....	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	60
MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE TİYATRONUN DURUMU	60
3.1. Meşrutiyet Tiyatrosu ve İşlevi.....	61
3.2. Meşrutiyet Dönemi'nde Bazı Tiyatro Oluşumları.....	62
3.2.1. Darülbeydi-i Osmanî	63
3.2.2. Osmanlı Komedi ve Dram Kumpanyası	65
3.2.3. Sahneyi Osmaniye.....	65
3.2.4. Donanma Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi	66
3.2.5. Yeni Sahne	66
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	68
DÖNÜŞEN KÜLTÜR İÇİNDE "SELMA" OYUNU ARACILIĞIYLA KADININ SOSYAL VE KÜLTÜREL KONUMUNA BİR BAKIŞ	68
4.1. Kadın Karakterlerin Konumuna Bakış	69
4.2. Annelik Kimliği ve Kadın	73
5.3. Eş Olarak Kadın	75
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	79
KAYNAKÇA.....	83
ÖZET	95
ABSTRACT.....	97

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1:Türk Hareminden Bir Sahne	25
Resim 2: Gezintide Kadınlar	27
Resim 3: The Embarkation.....	28
Resim 4: Kızlar Atölyesi.....	37

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Osmanlı'da Kadın Köleler, Abdullah Biraderler.....	27
Fotoğraf 2: Mahrem	29
Fotoğraf 3: Osmanlıda Kadınların Giyiminin Yansıtıldığı Bir Fotoğraf.....	30
Fotoğraf 4: İnasDarül-Fünun'u Kimya Bölümü Karma Eğitimde	37
Fotoğraf 5: İnasDarül-Fünun'u Zeynep Hanım Konağı.....	38
Fotoğraf 6: İnas Darülfünunu Edebiyat Bölümü Kadın Öğrenciler ve Hocalar.....	38
Fotoğraf 7: Kadınlar Meydanlarda	44
Fotoğraf 8: Osmanlıda Kadın Terziler	47
Fotoğraf 9: Kadınlar Dünyası Dergisi'nin Kurucusu Nuriye Ulviye Mevlan Civelek.....	48
Fotoğraf 10: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası Heyeti	49
Fotoğraf 11: Kadınlar Dünyası Dergisi Yazarları	50
Fotoğraf 12: Kadınlar Dünyası Dergisi Yayın Kurulu.....	51
Fotoğraf 13: Yazar Yaşar Nezihe, Osmanlı feminist dergisi Kadınlar Dünyası'nın 124. sayısının kapağında	52
Fotoğraf 14: Cemiyet Hayatında Kadınlar	53
Fotoğraf 15: Mâmulât-ı Dâhiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi Üyeleri.....	54
Fotoğraf 16: Kadınlar ve Gündelik Yaşam	56
Fotoğraf 17: Kürd Kadınları Teâli Cemiyeti Üyeleri.....	57
Fotoğraf 18: Kadınlar Halk Fırkası Kurucuları.....	57
Fotoğraf 19: Nezihe Muhiddin.....	58
Fotoğraf 20:Dârülbedâyi'nin ilk edebi heyeti ve Mösyö Antuan	63
Fotoğraf 21: Darülbedayi'nin ilk binası olan Letafet Hanım Apartmanı	64
Fotoğraf 22: Dârülbedâyi'in açılış programı.....	64
Fotoğraf 23: Mınakyan Yönetiminde Osmanlı Tiyatrosu Kadrosu.....	65
Fotoğraf 24 Sahneyi Osmaniye Kurucuları.....	66

GİRİŞ

II. Meşrutiyet Dönemi birçok alanda yeniliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yenileşme hareketi bir ideoloji çerçevesinde gelişmiştir. Tüm bu sürecin görülebilmesi elbette dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel atmosferinin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Öncelikle Meşrutiyet Dönemi'nde tiyatronun toplumsallaşmadaki işlevini anlamak ve bu toplumsallaşmada kadının rolünü ve katılım süreçlerini anlamak gerekmektedir. İdeolojik bir dönem olan Meşrutiyet'te, kadının ve tiyatronun yeniden yapılan tanımı toplumu şekillendirici bir nitelik kazanmıştır.

Meşrutiyet döneminin tiyatro alanındaki gelişmelerinin kadının sosyal hayata katılımındaki etkisinin önemi görülerek bu dönemde tiyatro alanında öne çıkan Musahipzade Celal'in *Selma* oyununun daha önce yeterince araştırılmadığının fark edilmesi bu tez çalışmasının konusunu ve örneklemini belirlemiştir.

Meşrutiyet Dönemi'nde yazılan tiyatro oyunlarında kadının konumunun anlaşılabilmesi için dönemin siyasi durumunu ve dönemdeki kadın hareketlerini mercek altına almak gerekmektedir. Savaş yıllarının zorluğu ve milli mücadele ruhu kadınların hak arayış mücadelesinde doğrudan etkili olmuştur. Ülkelerini kurtarmaya çalışan kadınların mücadelecilik kimliğini belirleyen temel unsur, dönemin öne çıkan düşünce akımlarından "milliyetçilik" olmuştur.

Meşrutiyet; Osmanlı'nın modernleştiği, kadınların aktif olarak hak ve özgürlük mücadelesi verdiği bir dönemdir. Meşrutiyet'ten önceki Osmanlı Dönemi'nde kadın algısına bakıldığında kadınların sosyal ve siyasal hayatta yer almadıkları ve erkeklerin gölgesinde, onların istekleri doğrultusunda bir yaşam sürdürdüğü görülebilmektedir. Meşrutiyet'le beraber sosyal, siyasal, hukuki ve kültürel alanlarda çeşitli haklar elde etmeye başlayan kadınlar mücadelelerini aktif bir şekilde sürdürmeye başlamıştır.

Bu araştırmada, kadının siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümü, dönemin özelliğini yansıtan tiyatro metni üzerinden analiz edilmiştir. Araştırma toplamda dört bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde temel kavramlar ve kuramsal çerçeveden bahsedilecektir. Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, araştırmanın problemi ve önemi vurgulanmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde tezde karşımıza çıkacak olan meşrutiyet, feminizm, toplumsal cinsiyet, ideoloji, milliyetçilik ve tiyatro kavramları araştırmanın konusu çerçevesinde detaylı olarak açıklanmıştır. Kavramlar açıklandıktan sonra halkbilim, tiyatro, kadın ve ideoloji ilişkisi karşılaştırılmıştır. Bu bölümde son olarak Osmanlı'da feminizm düşüncesinin oluşum sürecinden bahsedilmiştir. Tarihsel süreçte Osmanlı'nın kadını algılayış biçimindeki değişiklikler ve dönemdeki feminizm anlayışı ele alınmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi kadın hareketlerinden, bu hareketlerin kurumsallaşma aşamasından, kadın cemiyetlerinden, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın politikalarından, kadın aydınlanmasından bahsedilmiştir.

Araştırmanın nc bölümünde; Meşrutiyet Dönemi tiyatrosunun gelişiminden ve işlevinden bahsedilmiştir. Tiyatronun dönemde aktif olarak üretim sürecinde olduğunun görülebilmesi için dönemdeki bazı tiyatro toplulukları ve faaliyetlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın dördüncü ve son bölümünde yukarıda bahsedilen tüm konulara değinildikten sonra dönemin ideolojisinin bir tiyatro eserinde kadını nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Araştırmanın rneklemi olarak; Musahipzade Celal'in *Selma* adlı tiyatro eserinde kadının algılanış biçimleri kategorize edilmiştir. Dönemin sosyal, siyasal ve

kültürel yaşantısı göz önünde bulundurularak kadının sosyal ve kültürel yaşamdaki varlığı ele alınmıştır.

Bu tez bağlamında incelenen *Selma* adlı oyunda, tiyatronun doğu-batı çatışması arasında propaganda aracına dönüşmesi ve bu çatışmanın odağında kadının konumu ele alınmaktadır. Halkbilim çalışmalarının kültür merkezli ve uzun yıllar geleneksel-modern kavramları çerçevesindeki araştırmaları incelendiğinde, kadın konusunun ağırlıklı olarak “geleneğin üreticisi” rolüyle incelendiği gözlenmektedir. Bu tez çerçevesinde geleneğin üreticisi ama aynı zamanda modernin de temsilcisi olan kadının, tiyatro örneğindeki toplumsal konumuna da ilgi yöneltilmektedir. Böylece Halkbilim çalışmalarının geniş yelpazesi içinde hem tiyatro hem kadın konulu araştırmalara da kaynaklık etme niyeti belirmektedir. Bu çalışmada, kadının toplumsal/kültürel hayattaki konumunun değişimi ve dönüşümü tarihsel süreç içerisinde karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI

Bu çalışmanın konusu Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal ve sosyal ortamında kadın aydınlanmasını anlamak, kadınların hangi toplumsal roller üzerinden kategorize edildiğini incelemek, dönemseller özellikler de göz önünde bulundurularak dönemin tiyatro metinleri üzerinden kadının toplumsal konumunu irdelemektir. Bu bağlamda, Musahipzade Celal'in *Selma* adlı oyunu örneğinde, kadının toplumsal rollerinin metin üzerinden nasıl aktarıldığı analiz edilmektedir.

I. Meşrutiyet'te açılmış olan Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla II. Abdülhamit'in baskıcı rejimi başlamıştır. Bu başlangıç karşısında meşrutiyet düşüncesinden yana olan aydınlar yurt içi ve yurt dışında siyasi etkinliklerde bulunmuşlardır. Aydınların baskıcı rejime bireysel olarak karşı çıkmasıyla başlayan bu etkinlikler zamanla örgütlü hale gelerek II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştır. Meşrutiyetten yana olan, örgütlenerek II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan bu aydınlara 'Jön Türkler' adı verilmiştir (Arduç, 2000: 80-128).

19. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki düşünce akımlarından etkilenen Jön Türk adı verilen topluluk; Osmanlı'nın problemleri için bazı çözüm önerileri getirmek üzerine şekillenmiştir. Etkilendikleri düşünce akımlarının Osmanlı kültürüne uyarlanması için çaba göstermişlerdir. Devletin çöküşü olarak gördükleri sebepleri 'hastalık' olarak nitelendiren Jön Türkler, bu 'hastalık'ları reform yoluyla iyileştirebileceklerini düşünmüşlerdir. Jön Türkler'e göre bu reforma halkın da katılımı gereklidir. Ancak halkın katılımının doğrudan değil de edilgen olması taraftarıydılar. Avrupa'daki düşüncelerin etkisini barındıran bu anlayış, ülkenin durumunun halkın refahının

artırılması ile düzeleceği düşüncesi ekseninde şekillenmiştir (Hanioğlu, 1985: 604). Jön Türklerin milliyetçi kanadında duran aydınların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurdukları ilişki, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştır. 1908'den sonra İttihat ve Terakki, Osmanlı'da siyasal alanda etkin bir hale gelmiştir. 'İttihat'ın kelime anlamı, ayırım gözetmeksizin tüm Osmanlı halkının birlik içinde olması; 'terakki'nin kelime anlamı ise bağımsızlık ve kurtuluşa giden yoldaki ilerleme olarak ifade edilebilir (Duru, 2017: 163).

Halk meşrutiyeti, idari hizmetlerin daha iyi olacağını düşündüğü bir yönetim şekli olarak algılamıştır. Anayasal düzene tekrar geçilmesi ise siyasal bir yönetim şekli olmasından ziyade bir yaşam tarzı olarak düşünülmüştür (Demirci, 2008: 83-84). Meşrutiyet'in ilan edilmesi pek çok alanda özgürleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle oluşan özgürlük atmosferinin etkisiyle çeşitli tiyatrolar gösterime girmeye başlamıştır. Eski baskıcı rejimi ve hükümdarını eleştiren, özgürlüğü yücelten oyunlar sergilenmiştir. Halk bu oyunlara oldukça ilgi göstermiştir (Dağlar, 2011: 155).

Kuramsal olarak tezin ilerleyen bölümlerinde detaylandırılacağı için II. Meşrutiyet'e ilişkin genel bilgiler burada sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmanın amaçlarından biri, II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasi atmosferinde kadının toplumsal hayata katılım süreçlerinin ve toplumsal rolünün bir tiyatro metnine nasıl yansıdığına anlaşılabilmesi, kadın haklarının tarihsel dönüşümünün/gelişiminin izlenebilirliğine dair bir katkı sunabilmektir. Ayrıca Halkbilim bölümünde tiyatro alanına odaklanan araştırmalar ve ilgili akademik yazın alanına güncel bir katkı yapmak da bu çalışmanın amaçlarından biridir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da yaşanan siyasi gelişmelerden kaynaklı olarak kültürün dönüşmeye başladığı görülmektedir. Bu dönüşüm, milli değerlerin korunarak Batı odaklı bir yenileşmenin benimsenmesiyle açıklanabilir. Kadınlar II. Meşrutiyet öncesi dönemlerde kültürde ve toplumda geri planda bırakılmış bir konumdayken II. Meşrutiyet'le beraber bu dönüşen kültürün aktarıcıları olarak kültürün bir parçası haline gelmiştir.

NEDEN MUSAHİPZADE CELAL?

Musahipzade Celal 1868 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1889'da tiyatro metinleri yazma alışkanlığı kazandığı Babıâli Tercüme Odası'nda kâtip olmuştur. Aynı zamanda Hukuk okulunda okumaya devam etmiş ancak eğitimini tamamlayamamıştır. Bu süreçte tiyatroya ilgisi başlamıştır. Arkadaşlarıyla birlikte ortaoyunları tertip edip kendisi de oyunlarda zenne olarak sahneye çıkmıştır. Mınakyan'ın oyunlarını izlemeye başlaması onda oyun yazarlığına karşı merak uyandırmıştır. Molière'in çeviri eserlerini okuyarak tiyatro hakkındaki bilgisini artırmış, tercüme bürosu görevinden ayrılınca vaktinin çoğunluğunu oyun yazmaya ayırmıştır. *Türk Kızı, İstanbul Efendisi, Yedekçi, Lale Devri, Köprülüler ve Ayranoz Kadısı* gibi oyunları kaleme almıştır (Ünlü, 2017: 12).

Tezin konusu olan kadın hareketleri ve hakları ideolojik bir zaman dilimi içinde düşünülüp incelenmiştir. Dönemin ideolojisi olan milliyetçiliği benimseyen ve tiyatro eserleri konusunda oldukça üretken olan bir yazarın eserinde, kadının sosyal ve kültürel konumunu gözlemleyebilmek önem arz etmektedir. Bu yüzden sayılan tüm niteliklere sahip olan Musahipzade Celal'in eserlerini incelemek tez açısından tamamlayıcı olmuştur. Musahipzade Celal'in eserlerinin konusunu II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal ve sosyal ortamı ile zihniyeti oluşturmaktadır. (Akyüz, 2013: 178). Onun eserlerinde Meşrutiyet'in genel atmosferi net bir şekilde görülebildiği için eserlerini bu araştırma

bağlamında incelemek önem arz etmektedir. Aynı zamanda eserde, dönemin oyun yazarının gözünden bir erkek olarak kadının toplumsal hayata katılımının nasıl algılandığı gözlemlenebilmektedir.

NEDEN SELMA OYUNU?

Selma üç perdeden oluşan bir oyundur. Bu metin yazıldığı dönemde ve daha sonrasında sahnelenmemiştir. Musahipzade Celal'in *İstanbul Efendisi*, *Ayranoz Kadısı* gibi diğer tiyatro eserlerine göre geri planda kalıp değer göremese de tez kapsamında incelenen dönemin sosyal ve siyasal özelliklerini yansıtması, ana karakterinin kadın olması ve kadının sosyal konumunu yansıtması bakımından önemlidir. Sosyal ve siyasal yapı içinde bir kadın başkarakterin olması, bu kadın karakterin ışığında dönemin kadının toplumsal rolünün anlaşılabilmesi için bu eser özellikle seçilmiştir. Ayrıca değişik kadın tiplerinin görülebilmesi, kadınların ne şekilde kategorize edildiğinin anlaşılabilmesi adına bu eser ön plana çıkmaktadır.

Oyunda olaylar İstanbul'da bir yalıda geçmektedir. Oyunun karakterlerinden Azmi idealist, vatansever ve yetenekli bir mimardır. İstanbul'u milli mimariye uygun bir şekilde düzenleme isteği duymaktadır. Yeni evlenmiş olduğu eşi Rezan ise Batı özentisi, her fırsatta ülkesini yeren, rahata alışmış, çocuk ruhlu ve havai bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Rezan, Azmi'nin vatanla ilgili düşüncelerine hiç önem vermemektedir. Azmi, yeni İstanbul'un imarı görevi ona verildiği için çok heyecanlıdır. Fakat bu heyecanı eşi Rezan'ın umurunda değildir. O sadece eğlence peşinde olan, hayatı anlayamamış bir genç kadındır. Rezan, eşinin ilgisizliğinden şikâyetçidir. Eşi Azmi ise hem onu mutlu etmek hem de yeni İstanbul'un imarını yapmak için oldukça çaba sarf etmektedir. Rezan Azmi'nin ülkesini bu kadar sevmesine, ülkesi için bu kadar çabalamasına anlam verememektedir ve bu durum ona oldukça sıkıcı gelmektedir.

Rezan'ın böyle bir karaktere sahip olmasında babası Saip'in rolü büyüktür. Saip her fırsatta Avrupa ile kendi ülkesini kıyaslayan, ülkesini sevmeyen bir karakterdir. Olaylar Saip beyin yeğeni Selma'nın yalıya gelmesiyle başlar.

Selma Anadolu'da yaşayan, milli değerlerine bağlı, hanım hanımcık, kendini milletine faydalı insanlar yetiştirmeye adanmış genç ve idealist bir öğretmendir.

Nevin karakteri Selma'nın can dostudur. Nevin bir paşa kızıdır. Hastalanan babasını Viyana'ya tedavi olması için götürmüştür. Fakat babası Viyana'da vefat etmiştir. Kendisine yardımcı olabilmesi için doktor nişanlısı Hürrem'i çağırmıştır. Hürrem de yanına gelemeyince Viyana'da çaresiz bir başına kalmıştır. Bu çaresizlik sırasında yolları Pertev Berki Bey ile kesişmiştir. Pertev Berki Bey Nevin'e, babasının akrabası olduğunu ve ona işlemler konusunda yardımcı olacağını söylemiştir. Nevin de ona çaresizlik kaynaklı bir güven duyup masraflar için yüklü miktarda para vermiştir. Nevin ve Pertev Bey Türkiye'ye birlikte dönerken yolculuk sırasında Pertev Berki'nin hastane masraflarını ödemediği ve dolandırıcı olduğu ortaya çıkmıştır. Buna rağmen yol boyu Nevin'in akrabasıymış gibi davranmaya devam etmiştir. Ülkesine dönen nişanlısı Nevin'i karşılamaya gelen Hürrem, Pertev Berki Bey'in nişanlısıyla laubali konuşmalarından rahatsız olmuştur. Hürrem, Nevin'le konuşmamaya başlamıştır. Daha sonra Selma, Nevin ve Hürrem'in arasını düzeltmiştir.

Nevin'den umduğunu bulamayan Pertev Berki Bey, rotasını Rezan'a çevirmiştir. Rezan ve babası Saip'le samimiyet kurup onları etkilemeyi başarmıştır. Rezan, Pertev Berki beyle ilişki yaşamaya başlamıştır. Amacı Azmi'den ve onun sıkıcı düşüncelerinden kurtulmaktır. Pertev Berki Bey Rezan'ı, Azmi'den İstanbul'un imarı ile ilgili olan dosyayı çalıp kendisine vermesi için ikna etmiştir. Dosyanın önce kendisinde kalacağını sonradan ona tekrar vereceğini söylemiştir. Bu plan sözde Azmi'nin Rezan'dan ayrılması için yapılmıştır. Pertev Berki Bey'in esas amacı Azmi'nin projesini rakip bir

şirkete yüksek fiyata satmaktır. Selma bu konuşmaları duyunca hemen Nevin ve Hürrem'e söyler. Projenin çalınmaması için gece Rezan'a pusu kurar ve ona engel olur. Bütün bunları öğrenen Azmi sinir krizi geçirir.

Hikâyenin sonunda Azmi, Selma'ya karşı duygularını dile getirir ancak Selma yıkılan bir yuvaya konmak istemediğini söyleyerek gözyaşları içinde Azmi'yi reddeder.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bu çalışmanın temelini, Meşrutiyet Dönemi'nde yeni yeni başlayan kadın hareketlerinin ve kadının kültürel dönüşümünün tiyatro metinlerinde işlenen kadın temasına nasıl yansıdığı araştırılması oluşturmaktadır.

Meşrutiyet Dönemi tiyatro eserlerinde, toplumun değer yargıları çerçevesinde 'iyi' ve 'kötü' olarak adlandırılan özelliklerin, ağırlıklı olarak kadınlar üzerinden okura/izleyiciye aktarıldığı gözlenmektedir. Toplumsal bağlamda 'ideal kadın' ve 'kötü kadın' tarifi bu metinlerde sıklıkla tasvir edilmiştir. Bu tasvirin, dönemin ideolojisini savunan erkek bir oyun yazarının bakış açısıyla anlamaya çalışılması ve eril bakışın düşüncesindeki kadın temasının sanatsal üretim süreçlerinde hangi kategorilerde incelendiğinin görülmesi gerekmektedir.

Araştırma temelinde, bir tiyatro metni üzerinden kültürel dönüşüme odaklanarak;

1. Osmanlı'da kadının toplumsal olarak algılanış biçimi nasıl ve ne şekilde evrilmiştir?
2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın hareketleri nasıl ortaya çıkmış ve ne doğrultuda ilerlemiştir?
3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadının toplumsallaşma sürecinde tiyatronun işlevi nedir?

4. Dönemin hâkim ideolojisi olan milliyetçilik, kadını ve tiyatroyu nasıl etkilemiştir?
5. Tez çalışmasında örnek olarak seçilen Musahipzade Celal kimdir ve neden onun bir çalışmasında kadının konumunun gözlemlenebilmesi önemlidir?
6. *Selma* eseri neden seçilmiştir? Meşrutiyet Dönemi'nde ve kadın hareketinde bu eser nasıl öne çıkmıştır?
7. Dönemin tiyatro yazarı olan Musahipzade Celal'in *Selma* adlı oyununda – dönemin şartları da düşünülerek- kadın nasıl algılanmıştır?

soruları sorulmuş ve tez boyunca bu sorulara yanıtlar aranmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırma, Meşrutiyet Dönemi'nde kadının hem tiyatro hem de Halkbilim alanındaki yerini değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Araştırmanın diğer bir önemi; halkbilim, tiyatro ve tarih disiplinlerinin birlikte harmanlanıp ideolojik anlamda düşünülerek edebi bir metnin içinde kadının toplumsal konumunun değerlendirilmiş olunmasıdır.

Edebi metinler bize dönemin sosyal, kültürel, siyasal ve dini yaşayışı hakkında bilgi verebilir. Edebi metinlerin dönemle ilgili verdiği bu bilgiler 'zihniyet' olarak adlandırılır. Zihniyet tarihsel arka planda gelişmiştir. Edebi metinlerde dönemin yaşayışını, zihniyetini ortaya koyan birçok unsur vardır. Örneğin; şehirde yaşayan bir insanın sevincini anlatan bir şiirle, köyde yaşayan bir insanın sevincini dile getiren şiir farklı anlamlar içerebilir. Çünkü yaşadıkları yer itibariyle hayattan beklentileri, yaşayış tarzları farklı olabilir. Yaşanılan yer, toplumsal olaylar edebi metnin içinde karakterler aracılığıyla kendisini hissettirir (Aktaş, t.y.: 140).

Edebi bir ürün, yazarının yaşamından izler taşısa da sadece bu izlere bağlı kalmaz. Yazarın içinde bulunduğu topluma, o toplumun siyasal ve sosyal yapısına ait özellikleri de içerir. Yani; her yazarın dünya görüşü yaşanılan dönemle ilintilidir (Mengi, 1991: 3). Bir toplumun yaşamı nasıl algıladığına, nasıl düşündüğüne dair ipuçları dönemin edebi metinlerine de yansıdığı için bu metinlerde açıkça görülebilir (Köprülü, 2003: 29).

Tezin konusu olarak seçilen edebi bir metin olarak yazılan *Selma* oyunu bu bilgiler ışığında dönemin sosyal, siyasal, kültürel yaşantısını yansıttığı için seçilmiştir. Tüm bu yaşantıların bir kadın karakter ekseninde anlatılması ise kadın algısındaki dönüşümü anlayabilmek adına önemlidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Sosyal bilimlerde, özellikle halkbilimsel araştırmalarda, her araştırma çeşitli sorularla başlar. Tez hazırlama sürecinde nasıl bir tez üretebilirim diye düşündükçe aklımda hep “tiyatro mu kadını şekillendirdi yoksa kadın mı tiyatroyu şekillendirdi?” sorusu vardı. Bu sorunun cevapları hakkında düşünürken kadınların tiyatroya katılım süreçlerinin nasıl geliştiğini inceleme fikri bende merak uyandı. Bu incelemeyi özellikle kültürel dönüşümün az olduğu köylerdeki tiyatro topluluklarıyla yapmak kadınların tiyatro alanındaki varlığını daha da görünür kılacaktı. Bu bağlamda tezde ilk önce ‘halk tiyatrosunda kadın’ konusunu araştırmaya karar verdim. Halk tiyatrosunda kadının yerini anlayabilmek için İzmir ve Muğla köylerinde kadınların kurduğu tiyatro topluluklarında alan çalışması yapacaktım. Bu köylerdeki kadın tiyatro topluluklarıyla bağlantı kurdum, topluluklara dair ön bilgi edindim. Bu süreçte planlanan tez alan çalışmasına dayanacaktı. Ancak 2020’nin ilk aylarından itibaren ortaya çıkan küresel salgın (pandemi) şartları nedeniyle alan çalışması yapamayacağım için tezde bir takım değişiklikler yapmam gerekti.

Salgın koşulları nedeniyle, tez danışmanımla birlikte yeni bir yol haritası çizmeye yöneldik. Alan çalışması yapamamam beni konuyla ilgili literatür tarama çalışması yapmaya yöneltti. Kadınların tarihsel süreçte ne gibi kazanımlar elde ettiğini araştırırken tezin konusu, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadının konumu üzerinde şekillendi. Dönemde kadın hareketleri kadar tiyatronun yükselişi de ilgi çekici olduğu için örnekleme tiyatro tarihinden seçerek ve daha önce araştırma konusu yapılmamış *Selma* oyunu üzerinden irdelemek istedim. Bu tez araştırmasında odaklandığım nokta, kadın ve tiyatronun dönemdeki yeri oldu.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan kadın haklarının gelişimini ve tiyatronun yükselişini birbirine benzettiğimi ve aralarında bir paralellik olduğunu söyleyebilirim. Bu yüzden araştırma yine kadın ve tiyatro teması ekseninde şekillendi. Tiyatro ve kadın hakkında okumalar yaptıkça tiyatronun da kadın hareketlerinin de şekillenmeye ve hareketlenmeye II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlaması bu döneme karşı merakımı arttırdı. Tez çalışması benim için bahsettiğim nedenlerden kaynaklı "II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın ve tiyatro" temasına evrildi.

Bu çalışmada kadının toplumsal değişim süreçlerini, bu sürecin kültüre yansısını görebilmek için kadın hareketleri ve feminizm konuları tarihsel sürecin en başından itibaren incelenip anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tiyatro II. Meşrutiyet Dönemi'nde üretim anlamında oldukça revaçta olmuştur. Kadın hareketleri de bu dönemde aktif olmaya başladığı için kadının konumu tiyatro metinleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili araştırma yapıldıkça dönemin ünlü oyun yazarı Musahipzade Celal'in oyunlarının kadının konumunun anlaşılabilmesine dair önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca Musahipzade Celal II. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi arasında yaşadığı için onun oyunlarını dönemsel özelliklere bağlı olarak araştırmak önem arz etmektedir. Onun oyunlarında, özellikle

Selma adlı oyununda, kültürün ve dönemin siyasi ideolojisinin kadınlar üzerindeki etkisi açıkça görülebilmektedir. Yazar bu eserde, Meşrutiyet Dönemi'nin genel atmosferi içinde kadınları merkeze koyduğu için kadınların toplumsal hayattaki konumları ve rolleri tezin konusu bağlamında incelenebilmektedir.

Bu çalışmanın, Osmanlı'da kadın hareketlerini tarihsel bir süreçte incelerken bu süreci dönemin ideolojisi bakımından ele almasıyla; tiyatro, halkbilim, tarih ve edebiyat disiplinlerini aynı araştırmada bir araya getirmesiyle farklı bir yerde durduğu söylenebilir. Musahipzade Celal'in *Selma* adlı oyunu ilk kez detaylı olarak incelenmiştir.

Kadının tiyatro metinlerindeki konumunun anlaşılabilmesi için öncelikle kadınların Meşrutiyet Dönemi'ndeki sosyal ve siyasi varlıkları, metinler üzerinden analiz edilerek dönüşümleri incelenmiştir. Bu araştırmadaki sonuçları ortaya net bir şekilde koyabilmek için içerik analizi/ literatür taraması yapılmıştır. İçerik analizi; araştırmanın konusu ile ilgili yazılı kaynakların analiz edilmesi, alan araştırmasının yapılamadığı ve eski dönemlere ait çalışmaların yapılması durumunda verilerin toplanmasını sağlayıp araştırmanın nitelikli hale getirilmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 188-189).

Araştırmada, yukarıda detaylandırılan nedenlerden dolayı yorumsamacı, betimsel ve karşılaştırmalı bir yöntem tercih edilmiş, literatür taraması odaklı bir çalışma yapılmıştır. Mayring'e göre (2000: 24); insan bilimleri olguları bir tarihe, hem de sürekli değişebilen bir tarihe sahip olduğundan olgunun ele alınışı da tarihi bağlamına oturtulmak zorundadır. Bu nedenle tarihsel süreç incelenirken döneme ilişkin kaynaklara ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Yorumcu sosyal bilim, insan bilimlerine egemen olagelmiş mantıksal ampirizme ve daha sonra da sistemci yaklaşımlara (yapısalcılık dâhil) bir alternatif olarak gelişmiştir.

Yorumcu yaklaşımda herhangi bir eylemi “anlama” metin yorumlamanın analogudur. Eylemin anlaşılabilir olması için onun daha geniş bağlamına, bir kültürel dünyaya gönderme yapılmasını gerektirir. Yorumun amacı, evrensel olanın ve kanunların keşfi değil, belli bir bağlamın ve dünyanın açıklanmasıdır. (Rabinow&Sullivan, 1990:9).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Meşrutiyet-Feminizm-İdeoloji-Milliyetçilik, Tiyatro ve Toplumsal Cinsiyet

Kavramları

Tezde kadın ve tiyatro ekseninde incelenen dönemin adı olan ‘‘Meşrutiyet’’, karma bir yönetim şeklini ifade etmektedir. Bu yönetim şeklinde egemenlik tek kişide değildir. Egemenlik ancak milletin seçtiği temsilcilerden meydana gelen meclis ve padişahın iradesinin birleşmesiyle kullanılabilir. Meşrutiyette idari işlerin sorumluluğunu bakanlar kurulu üstlenmektedir. Padişah ise yasal olarak makama gelmiş ancak seçilmemiş kişi olarak görülmektedir. I. Meşrutiyet’te tam anlamıyla bir demokratikleşme gerçekleşemese de II. Meşrutiyet’le birlikte anayasal bir düzen kurulup günümüz demokrasinin temeli atılmıştır. II. Meşrutiyet’in demokratik atmosferiyle birlikte düşünce ve ifade özgürlüğü daha çok ön plana çıkmıştır (Yayla, 1985: 948-952). Düşünce ve ifade özgürlüğünün ön plana çıkması kadın haklarının da konuşulmaya başlamasını sağlamıştır. Bu etkenlerden kaynaklı olarak Osmanlı’da feminist hareket II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır.

Feminizm genel olarak kadınların, erkeklerle hayatın her alanında eşit olma isteği olarak tanımlanabilir. Toplumda, kadınlara yapılan cinsiyet baskısının sonlandırılması ve cinslerin eşit olması yönünde bir değişimi hedeflemektedir. Hooks’a göre (2012: 10) feminizm; cinsiyetlerin eşitliğini savunan, cinsiyet üzerinden yapılan baskıyı bitirmeyi hedefleyen bir harekettir. Michel feminizmi; erkeklere tanınan haklardan kadınların da faydalanması gerektiğini savunan, kadınların toplumsal varlığını görünür kılmak isteyen bir öğretiyi olarak tanımlamaktadır (Michel, 1984: 17).

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı'da feminizmin fikrîsel anlamda ilk kez oluştuğu ve kadın hareketlerin görülmeye başlandığı bir dönemdir. Bu dönemde feminizm; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak kendisini hissettirmiştir (Demir, 1999: 109). Kadınlar sosyal hayatın içinde ekonomik, kültürel ve yardım amaçlı çok sayıda dernek kurmuşlardır. Tezde ilerleyen bölümlerinde bu derneklerden bahsedilmiştir.

Kadın hareketlerinin II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasi iklimine göre şekillendiği söylenebilir. Bu dönem belirli bir ideoloji çerçevesinde şekillendiği için kadın haklarının ve hareketlerinin gelişimini dönemin ideolojisi dâhilinde ele almak gerekmiştir. İdeoloji kavramı, politik ve toplumsal bir doktrin oluşturan; iktidarların, siyasi partilerin, halkın davranışlarını etkileyip bu davranışlara yön veren fikirlerin tamamını kapsamaktadır. Bu kavram fikir kavramıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Yani ideoloji; hukuksal, sosyal, siyasal, dinsel ve sanatsal fikirlerin tümünü içermekte ve onları etkilemektedir (Yaşar, Erişim Tarihi: 08.07.2021). Tüm bu etkenlerden kaynaklı olarak kadın hakları, II. Meşrutiyet Dönemi'nin öne çıkan düşünce akımlarından milliyetçilik ideolojisi ekseninde biçimlenmiştir.

Milliyetçilik; kültürel, dilsel veya tarihsel bir ortaklıkla üretilmiş bağlar kurup ulusun çıkarlarına uygun olarak ilerlemeyi hedefleme düşüncesini ifade eden ideolojik bir fikir hareketidir (Aksakal, 2015: 208).

Tezde incelenen kadın haklarını ve hareketlerini şekillendiren milliyetçilik ideolojisinin genel olarak dört temel bileşeni olduğu ifade edilmektedir:

- a) Dünya birbirlerine benzemeyen, her biri farklı bir tarih ve karaktere sahip milletlerden oluşmuştur. b) Millet her tür siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır. c) Millete duyulan bağlılık diğer tüm bağlılıklardan üstündür. d) İnsanlar özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa, bir milletle özdeşleşmek zorundadırlar. Dünyada barışın ve adaletin egemen olması isteniyorsa milletler özgür ve güvencede olmalıdırlar." (Özkırımlı, 2015: 220-221).

Milliyetçilik düşüncesinde ulus yalnızca siyasal bağlılığın merkezi haline getirilmekle kalmaz aynı zamanda siyasi etkinliklerin örgütlenmesi için uygun olan tek temel olarak görülür. Ulusu oluşturan bireylerden, ulusun devamlılığının sağlanması için çeşitli fedakârlıklar beklenmektedir. (Harrison ve Boyd, 2018).

Milliyetçilik siyasal ve sosyal kaynaklı bir hareket akımı olmakla beraber, kültürel bir biçim olarak da düşünülebilir (Smith, 2010: 118). Yani milliyetçilik; siyaseti kültürel bir temele dayandırırken aynı zamanda kültürü siyasileştirmektedir (Özkırmımlı, 2010: 21). Milliyetçiliğin aslında modernleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında Osmanlı'da modernleşmenin başladığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde milliyetçiliğin, modernleşmeyle doğru orantılı olarak yayıldığı söylenebilir.

İdeolojiler, sanatsal etkinlikler aracılığıyla toplumlara yayılmaktadır. Tiyatro da II. Meşrutiyet Dönemi'nin temel ideolojisini yaymak, önceki dönemin sosyal ve kültürel yapısını yermek amaçlı ideolojik bir araç olarak görülmüştür. II. Meşrutiyet'te tiyatro; halkı bilinçlendirmek, Batılılığın yanlış anlamda benimsenmesini önlemek ve tüm bu pratikleri uygulayarak Osmanlı'nın çöküşünü engellemek amacıyla ideolojik bir işlev görmüştür yorumu yapılabilir.

Tarihi boyunca tiyatronun birçok tanımı yapılmıştır. En genel anlamda tiyatro; yazılı ya da tasarlanmış bir metnin, belirli bir alanda ve belirli bir zaman aralığında insanlar tarafından canlandırılmasıdır (Aytaş, 2005: 55). Tiyatro; yaşamı anlamlı kılma ve tanıma oyunudur. Sahnenin 'tamamen bir yaşam' olduğu düşünüldüğünde toplumsal ve kültürel unsurların şekillendirdiği kocaman bir yaşam oyununun içerisinde yer alarak bu yapıların bize çeşitli roller biçtiğini görürüz (Şener, 2014: 11- 13). Bu bağlamda halk, birlik duygusuyla tek bir amaca odaklanır; oyundaki coşkuyu, üzüntüyü birlikte yaşar. Dolayısıyla kişiler arasında gizli bir ortaklık kurulduğu söylenebilir.

Tez kapsamında incelenen *Selma* oyununda yukarıda bahsedilen tüm bu kavramlar toplumsal cinsiyet temelinde incelenmiştir.

İngilizcede ‘gender’ olarak ifade edilen toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek rollerini kültürel anlamda kurgulamaktadır. ‘Cins’ kavramı biyolojik olarak ifade edilirken toplumsal cinsiyet kavramı kültürel anlamda kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet terimi, cinsiyet rollerinin toplumsal anlamda üretildiği düşüncesi üzerine şekillenmiş bir kavramdır. Bu kavram kadınla erkeğin biyolojik farklılıklarının yanı sıra kültürel olarak da farklılıkları işaret etmek için kullanılmıştır. Kadın ve erkek arasında toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen ve kültürlere göre değişkenlik gösteren bu kavram; insanların rollerini, sorumluluklarını analiz etmeye yardımcı olan politik bir değişkendir. Bu değişken hem kadını hem de erkeği kapsamaktadır (Kaplan, 2003: 14). Bahsi geçen oyunda kadın karakterlere, ilerleyen bölümlerde de bahsedildiği üzere anne, eş, kültür aktarıcısı gibi çeşitli roller yüklenmiştir. Tüm bu roller toplumsal cinsiyetin kadına biçtiği görevlerdir.

2.1. Halkbiliminin Tiyatro-Kadın ve İdeoloji ile İlişkisi

Tez bağlamında ilgi yönelttiğim tiyatro ve kadın ilişkisini Halkbilim disiplininin kuramsal yaklaşımlarıyla ele almaya çalıştım. Bu bağlamda bu noktada birkaç tanıma da yer vermek uygun olacaktır.

Halk; aralarında sosyal, ekonomik, kültürel ve dini bağlılıkların olduğu, aynı ülkede yaşayan kişiler topluluğudur. Halkbilim, çeşitli bölge veya ülkelerde yaşamakta olan toplulukların kültürlerini, geleneklerini ve bu bağlamda folklor unsurlarını inceleyen, birçok disiplinin buluşma noktası olan bir bilim dalıdır (Boratav: 2000,14). Halkbilimin ilişkilendirilebileceği disiplinlerden biri tiyatrodur. Tiyatro ve halkbilim ürünleri yaşanan dönemden ayrı düşünülemez. İkisi de dönemin siyasal, sosyal ve toplumsal ortamından ve dönüşümlerinden etkilenmektedir.

Halkbilim, araştırma konusunu yaşamdan ve insandan alır. Tiyatro da toplumsal yaşamdan etkilenir ve insanı merkeze koyar. Yani; halkbilim ve tiyatronun malzemesi aynıdır, o da insandır. Sosyal, siyasal ve kültürel olaylar tiyatroyu etkiler. Bu unsurlar da toplumdaki sosyal, siyasal ve sanatsal faaliyetleri etkiler.

Toplumsal yaşanmışlıklar kültürden bağımsız düşünülemez. Kültürün milletler tarafından inşa edilip dönüştürüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla bu inşa süreçlerinin tiyatroya da yansıdığı söylenebilir. Toplumsal duygular (acılar, sevinçler, coşkular vs.), tiyatro metinlerine/sahnesine de yansır. Tiyatro, toplumsal duygulara hitap edip kendisini kitlesel bir propaganda aracına dönüştürebilir ve halkı toplumsal hedefler doğrultusunda yönlendirebilir (Başbuğ, 2010: 14). Bu yüzden tiyatro sahnesine yansıyan olaylar büyük oranda toplumsallık içermektedir yorumu yapılabilir.

Halkbilim ve tiyatro ilişkisine dair bilgiler ışığında tiyatronun tarihsel süreçlerden etkilendiği, dönüşen kültürün içinde kendi gerçekliğini oluşturduğu söylenebilir. Kısacası tiyatro, hem kültürü şekillendirir hem de kültürlere göre şekillenir.

Tiyatronun folklorla ilişkisi ritüellere dayandırılabilir. Ritüel, Durkheim'e göre (Aktaran: And, 2003: 307-308) şu şekilde özetlenmiştir;

- Ritüeller, bireyleri toplumsal alanda bir araya getirir. Bu sayede bireyler arasında toplumsal bağlar kurar.
- Ritüeller, toplumsal kültürü ve gelenekleri kalıcılaştırarak geleceğe aktarımını sağlarlar.
- Bireyin toplumsallaşmasına katkıda bulunarak topluma ait hissetmesini sağlar.

Ritüelin kökenleri genellikle dinsel pratiklere dayansa da zamanla bu pratikler değişikliğe uğramıştır. Bazı ritüeller sözlü geleneğin bir parçası olarak korunsa da tüm

kökenlerinden soyutlanıp dram olarak oynanmaktadır. Bu bağlamda tiyatronun ritüelden geliştiği düşünülmektedir. (Brockett, 2000: 17).

Ritüeller bünyelerinde performatif unsurlar içermektedir. Çünkü performans, oyunla yayılan davranış biçimidir (Dabak, 2013: 13). Örneğin; bir şaman, ritüelini gerçekleştirirken seyirciler tarafından izlendiğinin farkındadır. Ritüelini gerçekleştirdiği mekân onun bir nevi sahnesidir. Ritüeli ise oyunun kendisidir.

Tiyatronun kaynaklarından birisini oluşturan ritüel-köken kuramına göre; tiyatro mitler ve ritüellerden doğmuştur. Tiyatronun kökenini dinsel ayinler ve ritüeller oluştursa da tiyatro zamanla dinden koparak bağımsız bir sanat haline gelmiştir. Eski zaman mağara resimlerine bakıldığında hayvan postlarını maske olarak kullanan insanların çeşitli bedensel hareketler yaptığı görülmektedir. Bunun tiyatro kostümlerinin kullanımında ilk olduğu söylenebilir (Güney, 2010: 136).

Tiyatro ve halkbilim ilişkisinin tezin konusu bağlamında incelenebilmesi için ideolojik halkbiliminin ve tiyatronun ideolojik işlevinin anlaşılması gerekmektedir.

Tezin konusu olan halkbilim-kadın ve tiyatro ilişkisi, araştırılan dönem olan II. Meşrutiyet Dönemi'nde belirli bir ideolojinin topluma hâkim olması nedeniyle ideolojik bir çerçevede ele alınmıştır. İdeoloji, halkın bünyesinde barındırdığı toplumsal şartları yanlı olarak algılamasıdır (Özbek, 2003:9). İnsanlar, dönemin şartlarında var olan ideolojiler içinde kendilerine en yakın olanı benimser ve savunur. Desteklediği ideoloji insanın kültürüne, düşüncesine kadar etki eder ve kişi artık o ideolojiye göre yaşar. Zamanla o ideolojiye göre şekillenir.

Genel olarak ideoloji kavramı, tarihsel süreç içinde zamanla sınıfsal mücadelelerde kullanılan bir araç olarak tanımlanmaya başlamıştır (Başbuğ, 2010: 1).

İdeoloji, kültürel bir çatı altında düşünüldüğünde toplumu oluşturan insanların etnik, kültürel ve siyasal kimliklerini, yaşadıkları toplumun başka toplumlara göre konumlarını nasıl tanımladıklarını gösterir (Köker, 2007: 101). İnsanlar toplumun bir parçası olarak belirli bir mensuba ait olmak isterler. Bu aitlik insanın toplumsal anlamda bir güven duymasını sağlar. Dolayısıyla insanlar belli bir ideolojiyi seçerek o ideolojinin hâkimiyet sürdüğü toplumsal alana dâhil olmak isterler. Sosyal normların şekillendirdiği kültürel kimlik, insanlarda sorumluluk oluşturur. Tarihsel ve kültürel birliğe sahip insanlar, ortak milli değerler ekseninde aynı amaç için çaba gösterirler. Toplum nezdinde tanınan her düşünce ve davranış insanlarda bazı ihtiyaçları karşılar. Halkbilimi ürünleri, toplumsal ortak değerler ekseninde birlik sağlanmasında önemli bir rol üstlenir (Bars, 2017:187).

Zaman içinde yaşanan toplumsal olaylar kültürü etkiler ve toplumlara millet olma bilincini aşılar. Toplumsal durumlardan doğan duygusal birlik, milli bir ideolojinin şekillenmesini sağlar. Milli ideolojinin yaygınlaşması halkların uluslaşma sürecinin tarihsel geçmişi ile paraleldir denilebilir (Balaban, 2017:5). Araştırma bağlamında düşünüldüğünde incelenen dönemin kültürünü milliyetçilik ideolojisinin şekillendirdiği görülmektedir. Milliyetçiliğin bir ideoloji olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'yle başlayan toplumsal dönüşüm süreci sosyal yapıları da etkilemeye başlamıştır. Üretim süreçlerinin değişmeye başlaması, zaten sosyal ve siyasal yapının içinde bulunan milliyetçiliğin bir ideolojiye dönüşmesine neden olmuştur (Smith, 2001: 46-47).

İdeolojik halkbilim kuramı 19. yüzyılda milliyetçilik akımının dünyayı etkisi altına almasıyla ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki araştırmacılar ülkelerinin edebiyatlarında, sözlü kültür ürünlerinde "halkın ruhu"nu aramışlardır. Halkbilim ürünleri, özellikle kahramanlık konulu destanlar, zaman zaman ideolojileri yaymak için bir araç olarak

kullanılmıştır. Halkbilimciler halk tiyatrosunda, edebi ürünlerde, destan ve mitlerde halkın izini aramışlardır (Çobanoğlu, 2012: 193-194). Bu bilgiye dayanarak toplumdaki sanatsal ve kültürel etkinliklerin ideolojiden bağımsız düşünülmemeyeceği söylenebilir. Sanat eserleri, içinde barındırdığı ideolojiyi görünür kılar ve dönemin egemen ideolojisini kitlelere aşlamaya çalışır. Böylece toplumsallaşma süreçlerinin çeşitli halkbilimsel faaliyetleri etkilendiği görülebilir. Sanatsal üretim süreçleri de halkbilim tarihinden etkilenmiş ve onu etkilemiştir. Sanatsal faaliyetler ideolojik amaçlar için bir araç olarak kullanılmıştır.

Halkbilim ürünlerine tarih boyunca milli kimlik kazandırıp o kimliği muhafaza etme konusunda çeşitli anlamlar yüklenmiştir (Bars, 2017:188). II. Meşrutiyet Dönemi'nin hâkim ideolojisi incelendiğinde 'halkbilim' kavramının Osmanlı'ya, 'vatan' ve 'millet' kavramlarıyla beraber girdiği görülmektedir. Artan Türk milliyetçiliği, Türk kültürüne ilgi duyulmasını sağlamıştır. (Öztürkmen, 2016: 23-25). Bu dönemde Türk kültürüyle ilgili araştırmalar yapan kurumlar kurulmuştur. Örneğin; İttihat ve Terakki devrimiyle birlikte halk için yeni bir yapılandırma kurumu arayışına giren milliyetçi Osmanlı aydınları, milliyetçi ideoloji çizgisinde ilerleyen birçok dernek kurmuştur (Öztürkmen, 2015: 45). Bu derneklerin çatısında milli ideolojileri yansıtan ve bu ideolojileri yaymak amacıyla çeşitli tiyatro faaliyetleri yapılmıştır.

Tiyatroyu da bünyesinde barındıran sanat, ideolojilerin üretildiği bir alandır. Hâkim ideolojiyi güçlendirirken aynı zamanda zayıflatabilir (Dicle, 2010: 14). Tiyatroyu kalabalık kitleler oluşturduğu için bu durum iktidarlar için zaman zaman tehlike arz etmiştir. Tiyatroyu denetlemek iktidarlar için zor olmuştur. Bu yüzden dönemdeki egemen ideolojiler tiyatroyu kendi çatılarına katarak denetlemeye, bu şekilde tiyatroyu kendi ideolojileri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmışlardır (Başbuğ, 2010: 16). Performans teoriye göre halkbilim, küçük toplulukların oluşturduğu sanatsal bir

iletişimdir (Çobanoğlu, 2012: 332). Bu bağlamda düşünüldüğünde tiyatro, insanlar arasında iletişimi kurmakta ve onlara ortaklık duygusu vermektedir.

“Halkbilimin, modern devletle olan ilişkisi kadar modern toplumla, bu toplumun içinde üretilen ‘sanatsal iletişim’ formlarıyla da yakından ilgili olduğunu unutmamak gerekir” (Öztürkmen, 2016: 262). Bir folklor ürünü olan tiyatro sanatı, tarih boyunca dönemlerin zihniyetini yansıtmış ve toplumda yaşanan sosyal, siyasal, kültürel değişimler için ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır.

Halkbilim, “bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen; bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan bir bilimdir” (Örnek, 1995: 15). Halkbilim içinde düşünüldüğünde kadın, bu kültür ürünlerinin merkezi konumundadır.

Feminist düşünce biyolojik olarak değil kültürel anlamda ifade edilen ‘toplumsal cinsiyet’ kavramı ekseninde kadınların evdeki, toplumdaki rollerini çözümler. Halkbilim ise bu unsurları çözümlemekle kalmaz aynı zamanda kadınları bir kültür içinde tanımlayıp anlamaya çalışır. Toplumsal cinsiyet rolleri, içinde bulunulan toplumca belirlenir ve bu roller toplumsal bir süreçle birlikte öğrenilir. Toplumların inançları, ideolojileri, yaşayış biçimleri kadın ve erkeğin davranışlarını belirler. Yani; bu cinsiyet rollerini belirleyen unsurlar kültürelidir (Sayer, 2011: 13).

Tarihsel süreçte kadınların eşitlik arayışı sosyal alanda onları görünür kılmaya başlamış ve siyasal alanda ortaya çıkan kadın hareketi zamanla kuramsallaşarak sosyal bilimlerin çalışma konusu haline gelmiştir (Yolcu, 2017: 1-5).

2.2. Osmanlı'da Tarihsel Süreçte Kadın Algısı

Osmanlı'nın ilk zamanlarında İslam kültürü, geleneği şekillendirmeye başlamıştır. İslamiyet'in kabul edilmesi, yönetimde dini bir yapılanmaya neden olmuştur. Bu yapılanmanın getirdiği özelliklerden biri; İslamiyet'in katı ve değiştirilemez normlardan oluşmasıdır (Altındal, 1977: 97). Bu nedenden ötürü İslam, Osmanlı kadınına biçimlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam, kadının erkek karşısında geri plana atılmasını dini nedenlere dayandırmaktadır. Dolayısıyla erkeklere verilen haklar kadınlara verilmemiştir (Afet İnan, 1982: 60). Bu geri planda kalmışlık yalnızca Osmanlı kadınına değil diğer dinlere mensup kadınları da etkilemiştir. İslam'la birlikte gelen örtünme durumu dini inanışlara göre farklılık göstermiştir. Örneğin; Ermeni kadınlar yüzlerini Müslüman kadınlar gibi kapatmışlardır. İstanbul civarında yaşayan kadınlar ise yüzlerinin bir kısmını açıkta bırakacak şekilde örtünmüştür (Faroqhi, 1998: 125).

II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar gayrimüslim kadınların Müslüman kadınlarla aynı renk giyinmesi yasaklanmıştı. Ermeni kadınlar kırmızı, Rum kadınlar siyah, Musevi kadınlar mavi, Müslüman kadınlar ise sarı ayakkabı giymekteydi. Müslüman kadınlar kırmızı, yeşil, mavi feraceler giyerken Müslüman olmayan kadınlar daha açık renkte feraceler takarlardı. Müslüman olmayan kadınların yeşil renk kıyafet giymeleri kesinlikle yasaktı (<https://www.youtube.com/watch?v=fuxaGKm17KI>).¹

¹Osmanlı'da Tarihsel Süreçte Kadın Algısı adlı bölümünde geçen bu paragraf, 'Osmanlı ve Kadın (Kadınlar Vardır)' belgeselinden alınmıştır. Senaryo ve Proje Filiz Kerestecioğlu'na aittir. TRT, T.C. Kültür Bakanlığı, Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü ve Ceren Tanıtım ortak yapımı olan bu belgesel 1995 yılında çekilmiştir. Belgeseli oluşturan kaynaklar T.C. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Serpil Çakır, Ergin Yücebaş, İst. Bld. Atatürk Kitaplığı özel arşivlerinden alınmıştır. Özel arşivlere pandemiden dolayı ulaşılamadığı için tezde kaynak olarak bu belgesel gösterilmiştir.

Resim 1:Türk Hareminden Bir Sahne²

Osmanlı tarihinde kadınların kıyafetleriyle en çok ilgilenen padişah II. Abdülhamit olmuştur. 1889 yılında kadınlar saldırıya uğruyor diye feraceyi yasaklayan Abdülhamit bir yıl sonra da çarşafı yasaklamıştır. Bunun nedeni; Yıldız Sarayı'na çarşaf giyerek kaçak olarak giren erkeklerin varlığını öğrenip bir suikasta kurban gitme korkusuydu. Ancak kadınlar bu durumdan dolayı saldırıya uğramışlardır. Kadınların çarşaflarını çıkarmaları tutucu Osmanlı erkekleri tarafından kabul edilmemiştir (<https://www.youtube.com/watch?v=fuxaGKm17KI>).

Müslüman olan kadınların taşıt yoluyla ya da yürüyerek meydanlara gitmesi, meydanlarda gezmesi, Kapalıçarşı'ya girmesi ve başka dükkânlara girmesi yasaklanmıştı. Alacakları ürün neyse satıcıya söyleyip ürünü aldıktan sonra derhal eve

²Franz Hermann, HansGemminge, ValentinMueller, 1654, Tuval üzerine yağlıboya, 130 x 193,5 cm. Görsel Kaynağı: peramuzesi.org.tr Erişim Tarihi: 31.05.2021

gitmek zorundaydılar. Kadınların açık kıyafetle gezmesi ve gece on birden sonra dışarı çıkmaları yasaklanmıştı (<https://www.youtube.com/watch?v=fuxaGKm17KI>).

1876 yılına gelindiğinde sokaklara lambalar takıldığı için kadınların akşamları sokağa çıkması görünürlüklerinin artmasından dolayı tamamen yasaklanmıştı. Kadınların toplumsal yaşamları devletin tekelindeydi. Kadınların nerelere gidebileceği, ne giyebileceği, nerelerden alışveriş yapılacağı, hangi ulaşım aracının kullanılacağına kadar devletin planlamasıydı. Bu yasaklar kocalarının faytonlarında bile dışarıdan görülmemelerini kapsayan katı kuralları içermekteydi (<https://www.youtube.com/watch?v=fuxaGKm17KI>).

Osmanlı'da kadınlar için çeşitli fermanlar çıkarılmıştı. Çıkarılan fermanlar genellikle kadınların giyimi, sokağa çıkıp çıkamayacağı ve erkekler karşısında nasıl davranacağı ile ilgiliydi. 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'a gelen gayrimüslim kadınların giyimi farklı olduğundan Osmanlı kadınlarının bu giyim tarzına özenmemeleri için ferman çıkarılmıştı. III. Osman, kadınların kalın ve siyah bir peçe takmadan dışarı çıkmalarını yasaklamıştı. Sarayda yaşamayan kadınların sandala binmeleri ve aynı zamanda mesire alanlarına ve kaymakçılara girişi de yasaklanmıştı (Refik, 1987: 60).

Fotoğraf 1: Osmanlı'da Kadın Köleler, Abdullah Biraderler³

Resim 2: Gezintide Kadınlar⁴

³Görsel Kaynağı: oggito.com Erişim Tarihi: 31.05.2021

Resim 3: The Embarkation⁵

Şeriatla yönetilen Osmanlı toplumunda çok eşlilik yasaldı. Erkekler birden fazla kadınla evlenebiliyor ve bu kadınları istedikleri zaman bir “boş ol” kelimesiyle hukuksuz bir şekilde boşayabiliyordu. Evlilik ve boşanma tamamen erkeklerin isteği doğrultusunda geliyordu. Kadınların hukuki hiçbir hakkı yoktu. Ne miras alabiliyorlar ne de tanıklıkları mahkemece erkekle eşit olarak görülüyordu. Kadınlar toplumsal hayata dâhil olamıyorlar ya da eşlerinin/babalarının verdiği ölçüde dâhil olabiliyorlardı. Kadınların örtünmesi zaruriydi çünkü mahremiyetleri kendilerinden başka tüm toplumu ilgilendiriyordu (<https://www.youtube.com/watch?v=fuxaGKm17KI>).

⁴Osman Hamdi Bey, 1887. Görsel Kaynağı: <https://tr.wikipedia.org/> Erişim Tarihi: 31.05.2021

⁵Fausto Zonaro. Görsel Kaynağı: <https://disk.yandex.com.tr/d/QFVBhphBUjPLbA> Erişim Tarihi: 31.05.2021

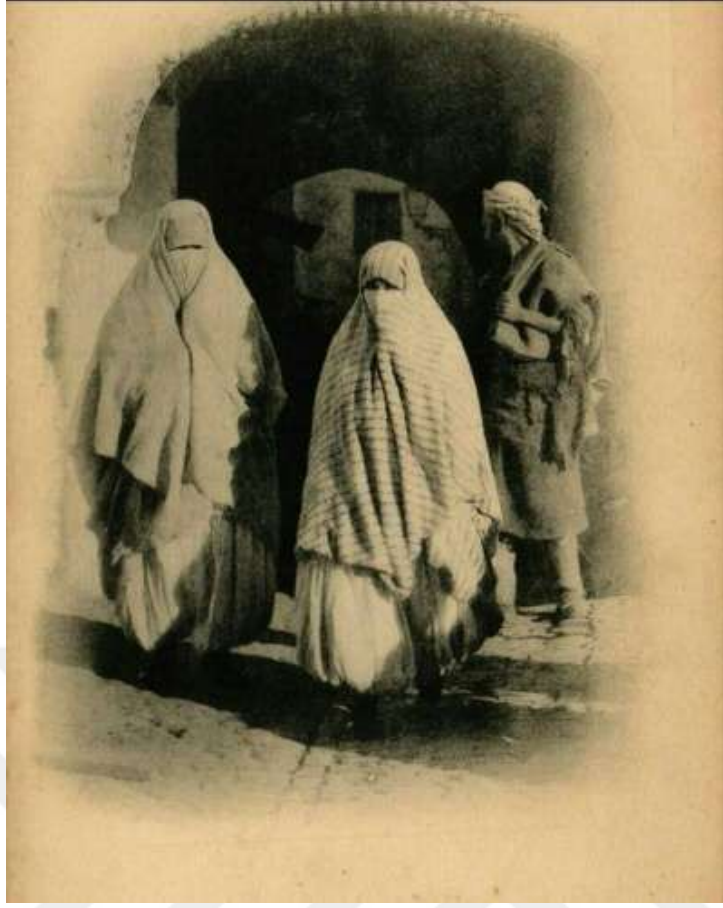

Fotoğraf 2: Mahrem⁶

Osmanlı'da kadınların eğitimi oldukça kısıtlıydı. Kadınlar sadece on yaşına kadar eğitim görebiliyordu. Okuma yazmayı bilmek bir kadının eğitiminde yeterli sayılıyordu. Küçük yaşta evlendirilen kadınlar, eşlerinin kendilerine izin verdiği sürece toplumsal hayatın içinde yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. Bunun yanı sıra haremden çalışıp 'cariye' olarak adlandırılan kadınlar; terbiye, müzik, dans ve dikiş gibi konularda eğitim görmekteydi. Kadını erkek karşısında ötekileştiren bir başka uygulama da İslamiyet'in benimsenmesiyle meşrulaştırılan 'cariyelik'ti. Bu uygulama ile birlikte kadınlar alınıp satılan bir nesne durumuna getirilmişlerdi (Augutinos, 2009: 64-67).

Gerileme Dönemi'ni yaşamakta olan Osmanlı'ya bakıldığında, kadınların miras hakkı ve mahkemede tanık gösterilme haklarının ellerinden alındığı görülmektedir (Doğramacı, 1989: 133-135).

⁶Görsel Kaynağı: huravaz.com Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Fotoğraf 3: Osmanlıda Kadınların Giyiminin Yansıtıldığı Bir Fotoğraf⁷

Kadınların Osmanlı'da sosyal yaşamın içinde çok bulunmasına izin verilmese de kadınlar ekonomik olarak bir nebze daha özgür olabilmişlerdir. Kadınların mal sahibi olmasına müdahale edilmemiştir. Kendi istekleri dışında mallarının oğulları, eşleri ya da babaları tarafından satılmasına izin verilmemiştir (Jennings,1975: 65).

Osmanlı'da kadın algısı dönemlere göre farklılık göstermektedir. Osmanlı'nın tarihsel dönemleri incelendiğinde kadın aydınlanmasının Tanzimat Dönemi'nde başladığı söylenebilir.

Tanzimat Dönemi ile birlikte kadın konusu yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Kadınlar sokağa daha rahat çıkma imkânı bulmuşlardır (Altındal, 1977: 124). Kadınlara giyimleri konusunda biraz daha esneklik tanınmıştır (Taşkiran, 1973: 29).

⁷Görsel Kaynağı: huravaz.com Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan süreç ve 19. yüzyılda dünyadaki siyasi gelişmeler Osmanlı'yı da etkilemiş, modernleşmeyle birlikte kadın hakları da daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Tanzimat'ın siyasi ortamı nedeniyle Osmanlı, yüzünü Batı'ya dönmeye başlamıştır. Milliyetçilik düşüncesi döneme hâkim olduğu için Osmanlı, bünyesinde yaşayan azınlıkların taleplerini karşılamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Batı kaynaklı çeviri eserler ve tiyatro oyunları üretilmeye başlanmıştır. Tarihi kaynaklar incelendiğinde Osmanlı'da Tanzimat'a kadar sadece askeri alanda yenilik yapıldığı gözlemlenebilir. Oysaki yenileşme bir zincir halinde birbirini etkileyen halkalara benzetilebilir. Araştırmanın konusu ve amacı bölümünde de vurgulandığı üzere Osmanlı'nın, Batı'nın her alandaki gelişmelerini yakından takip etmeye başlamasıyla bu halkaları fark ettiği anlaşılabilir. Batı'ya gidip oranın siyasi ve sosyal iklimini görüp bu iklimden etkilenen bazı aydınlar, Batılı tarzdaki bu yeniliklerin millileştirilerek Osmanlı'da da yapılabileceğini düşünmüştür. Batı'daki kadın algısını gören aydınlar; kadının milletleri şekillendirebileceğini fark etmişler ve kadınların toplumsal sürece dâhil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bilgiler ışığında kadınların haklarının yine erkekler tarafından ve erkek kontrolünde milli bir çerçevede verilmeye başlandığı söylenebilir.

Osmanlı'da, Batı'ya yönelik geliştirilen kadının toplumsal modernleşme sürecindeki düşüncelere baktığımızda iki görüş etrafında şekillendiğini görürüz. Birinci görüşe göre; geçmişe bağlı kalınarak bir gelecek kurulmak istenirken aynı zamanda ahlaki değerlere de bağlı kalınması gerekmektedir. Kadının yine belli kalıplara göre sınırlı bir şekilde modernleştirildiği bir görüştür de denilebilir. İkincisi ise; modernleşmenin gelenekleri değiştirmekle mümkün olacağı görüşüdür. Gelenek, ahlaki normlara bağlı olarak değişmelidir (Göle, 2011: 51). Her iki düşünceye göre; kadının uyması gereken ahlaki normlar vardır ve kadın bu normlara göre özgürleşebilmektedir. Burada sınırlı bir özgürleşme söz konusudur.

Osmanlı'da kadının, erkek ve kadın tarafından algılanış biçimi modernleşme ile birlikte değişmeye başlamıştır. Aile kurumu ile sınırlandırılmış olan kadın, zamanla toplumsal süreçlere daha fazla katılmış ve özgürlükleriyle ilgili taleplerde bulunmaya başlamıştır (Çakır, 1996: 59). Kadın algısı zamanla değişse de bu değişiklik Osmanlı bünyesinde hep milli çerçevede ele alınmıştır.

2.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Feminizm

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı'da feminizm düşüncesinin ilk kez olduğu bir dönemdir. Özgürlük ortamında kadınlar siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda kendi varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. (Demir, 1999: 109).

II. Meşrutiyet'e kadar kadınlar söz hakkı, eğitim hakkı, sosyal yaşamın içinde aktif olarak bulunma hakkına sahip değildir. Kadınlar daha çok annelik ve eş kavramları üzerinden değerlendirilmiştir. Meşrutiyetle birlikte kadınlar çeşitli haklar elde etmeye başlamışlardır. Bu durum onlara yavaş yavaş hayatın her sahasında varlık gösterebilme imkânı sağlamıştır.

Bu dönemdeki feminist hareket iki grupta incelenebilir. İlki; Osmanlı'da modernleşme adımlarının atılmaya başlandığı dönemde kadınların toplumsal hayata katılmaya başlamasıyla birlikte bu kazanımları korumak için verdikleri mücadeledir. İkincisi; kadınların savaş döneminde ülkelerine yardım amaçlı kurulan dernekler üzerinden toplumsal hayata katılımı ve bu alanda aktifleşme sürecidir.

II. Meşrutiyet'te şekillenmeye başlayan feminist hareket, dönemin ön plana çıkan düşünce akımlarından milliyetçilikle ayrı şekillerde düşünülmemelidir. Milliyetçilik ve feminizm farklı hareketler gibi gözükse de bu dönemde birbirlerine etkileri açıkça görülmektedir. Walby, kadınların milletleşme sürecine dâhil olmalarının beş farklı

yoldan gerçekleştiğini dile getirir. İlk olarak; kadınların etnik toplulukların oluşumunun biyolojik üretim sürecine dâhil olduğunu, ikinci olarak; kadınlara etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticileri olma rolünün verildiğini, üçüncü olarak; kadınların kültürün aktarıcısı konumunda olduğunu ve bu şekilde milletleşme sürecine dâhil olduğunu, dördüncü olarak; kadınların ulusal kategorilerin dönüşümü, yeniden üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik söylemlerin merkezinde yer alan sembolleri temsil ettiğini, son olarak; kadınların ulusal, ekonomik, politik ve askeri mücadelelerde katılımcı olarak bu sürecin içerisinde yer aldığını söyler (Walby, 2016: 35-63).

Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da düşünce akımı olarak Milliyetçiliğin etkisi açıkça görülmektedir. Milliyetçiliğin etkisinde kadın hakları konusu yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Dönemde desteklenen kadın profili konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. İslam'ın uygun bulduğu kadın; dini değerlerine bağlı, saygıda kusur etmeyen kadındır. Milliyetçi düşüncenin uygun bulduğu kadın; ülkesi için faydalı, özüne sınıksız bağlı, cesur ve üretkendir. Batılı (modern) kadın; özgürlüğüne önem verir, toplumdaki hemen her mesleği yapabilecek güce sahiptir. Hangi kadın tipi olursa olsun bu üç düşüncenin birleştiği ortak payda; kadının eşini, evini, çocuğunu ihmal etmemesi gerektiği düşüncesidir (Kodaman, 1990: 177).

Milliyetçi toplumlarda kadının ailenin ve toplumun temeli olduğu söylenebilir. Kadının en önemli statüsü anneliktir. Anne çocukları yetiştirme sorumluluğu üstlenen kişi olarak geleceği şekillendirecek çocuklar yetiştirir. Dolayısıyla milletleri kadın/anne inşa eder görüşünün mevcut olduğu yorumu yapılabilir. Milliyetçilik düşüncesinin ön plana çıktığı Osmanlı'da da kadının 'toplumu ve dolayısıyla Türk kültürünü yeniden üreten anne imajı' ön planda tutulmuştur. Kadınlar bir birey olarak görülmekten ziyade toplumun kurtarıcıları olarak görülmüştür. Savaşların hâkim olduğu dönemde kadınlar devleti kurtarma ve eşlerine/çocuklarına/yakınlarına yardımcı olabilme isteğiyle siyaset

ve ekonomi sahasında aktif olarak var olmaya başlamışlardır. Bu durum kadınların bireysel varlığından ziyade ‘‘kahraman Türk kadını’’ kimliğinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Dönemin milliyetçi düşünürlerinden Ziya Gökalp’in şu cümleleri feminizm hareketinin ilk kez bir erkek tarafından kullanılıp tanınması bakımından önemlidir:

‘‘Türklerin, gerek aile ahlakında ve gerek rahti⁸ ahlakta ne kadar yüksek olduklarını gördük. Hâlihazırda, Türkler tamamıyla bu eski ahlakı kaybetmişlerdir. İran ve Yunan medeniyetlerinin tesiriyle, kadınlar, esarete düşmüşler, hukukça dun⁹ bir derekeye¹⁰ inmişlerdir. Türklerde, millî hars¹¹ mefkûresi¹² doğunca, eski törelerin bu güzel kaidelerini hatırlamak ve diriltmek lazım gelmez miydi? İşte, bu sebeptir ki memleketimizdeki Türkçülük cereyanı doğar doğmaz, feminizm mefkûresi de beraber doğdu. Türkçülerin hem halkçı, hem de kadıncı olmaları, yalnız, bu asrın bu iki mefkûreye kıymet vermesinden dolayı değildir; eski Türk hayatında demokrasi ile feminizmin iki başlıca esas olması da bu hususlarda büyük bir amildir’’¹³ (Gökalp, 2019: 165).

Dönemde kadınlarla ilgili atılan adımlarda aile kurumu ön plana çıkmıştır. Aile toplumu oluşturan en küçük birim olduğu için toplum şekillenmesinin bu kurumda başlayacağı düşünülmüş, aile ve kadın milli bir unsur olarak sayılmıştır. Aile kurumu, milli kültürün aktarımının sağlayıcısı olarak görülmüştür (Özkiraz, 2011:4).

2.4.Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketleri

Meşrutiyet Dönemi’nde kadın hareketleri oldukça sık bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. Kadınlar Osmanlı modernleşmesinin beraberinde getirdiği özgürleşmeyle beraber erkeklerle eşit haklara sahip olma isteği duymuşlardır. Dönemde erkeklerin kadını hangi çerçevede algıladıkları az çok anlaşılabilmiştir. Peki, o dönemde kadınlar

⁸Rahti: cinsi

⁹Dûn: aşağı, alçak

¹⁰ Dereke: derece

¹¹ Hars: kültür

¹² Mefkûre: ülkü, ideal

¹³ ‘Amil: etmen

kendilerini nasıl algılamıştır? Dönemin öncü kadınlarından Halide Edip'e göre; ülkedeki kadınların memleket meseleleriyle ilgilenmelerinin vakti gelmiştir. Milli konularla ilgili toplumsal sürece yalnızca erkekler değil kadınlar da katılmalıdır. Geçmişten bu yana gelen geleneksel yapı kadını belli çerçevelere hapsedmiştir ve bu yapı yıkılmadığı sürece kadınlar gelişemeyecektir (Kurnaz, 1996: 36-37).

Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların eğitimine önem verilmiştir. Çünkü geleneksel yapıyı kırmak ancak kadınların bilinçlenmesiyle mümkündür. Osmanlı bünyesindeki kadınlar bu düşüncelerini çeşitli yayın organları tarafından dile getirmeye başlamıştır. Bir yandan da çeşitli dernekler kurarak kadınların toplumsal alana dâhil edilmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Bu derneklerde yardım faaliyetleri yapılırsa da derneklerin kadınlar için birer eğitim kurumu niteliği taşıdığı yorumu yapılabilir.

II. Meşrutiyet Dönemi, kadınların haklarını aramaya başlayıp örgütlenmeye başladıkları bir dönem olmuştur. Kadın özgürleşmesinin alt yapısı bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımı Osmanlı'yı doğrudan etkilemiştir. Çok uluslu olan Osmanlı Devleti için tehlikeli bir ortam oluşmaya başlamıştır. Devletin kurtuluşu için çeşitli akımlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de milliyetçilik akımıdır (Acet, 2014: 51). Kadın hakları milliyetçilik düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Kadınlar da kendi haklarına milliyetçi bir perspektiften bakmıştır.

II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı'da yaşanan savaşların artması, kadınların ekonomik ve siyasi hayata dâhil olmaya başlamalarını sağlamıştır. Cepheye giden eşlerinin yerine evi geçindirmekle yükümlü olan kadınlar çalışma hayatına atılmaya başlamıştır. Kadınların ekonomik olarak güçlenmeye başlamaları özgürleşme süreçlerinde oldukça büyük bir rol oynamıştır. Sosyal ve ekonomik hayatın getirilerini keşfeden kadınlar bu çizgide ilerlemeye devam etmek istemiştir. Ancak bu özgürleşme düşüncesi tam anlamıyla

kadınları bir doyuma ulaştıramamıştır. Toplumdaki erkek egemen atmosfer bir anda yıkılamamıştır. Bu dönemde kadın özgürlüğü erkek egemen toplumsal yapının önüne geçememiştir. Özgürleşme süreçlerinde kadınlardan erkeklerin himayesinde olmaları ve erkekleri kötü duruma düşürecek hal ve davranışlardan kaçınmaları beklenmiştir. Yani; kadının özgürlük süreci erkeğin kontrolünde yönetilmelidir anlayışı hâkim olmuştur (Durakbaşı, 2002: 41).

Batı'da ortaya çıkan feminizm anlayışına benzer bir anlayış, II. Meşrutiyet'in sunmuş olduğu özgürlük ortamı ile modernleşme sürecinin bir parçası olarak başlamıştır (Aydın, 2015: 87). Kadınlar çeşitli dernekler ve yayın organları üzerinden aktif bir şekilde örgütlenmeye başlamıştır.

2.5. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kadın Politikaları

Dönemin hükümeti niteliğinde olan İttihat ve Terakki, kadınlarla ilgili politikalarında önceliği eğitime vermiştir. İttihat ve Terakki yönetimi, kadınların milli ideolojiye uygun olarak yetişmesini amaçlamıştır. Onlara göre yapılan inkılâplar ancak doğru bir eğitimle desteklenebilir ve kitlelere aşılabilirdi. Bundan kaynaklı olarak kadınların eğitime yönelik çalışmalarına hız verilmeye başlanmıştır. İnas Sultanisi (İstanbul Kız Lisesi) kadınların eğitime yönelik bir eğitim kurumu olarak açılmıştır. Bu kurum aynı zamanda ilk kız lisesi olma özelliğini taşımaktadır. Bu dönemde kadınlar ilk kez yükseköğrenim görme hakkına sahip olmuşlardır. Böylece İnas Darül-Fünun'u adında bir yükseköğrenim kurumu kurulmuştur. Kadınlara bu kurum çatısı altında dersler verilmeye başlanmıştır. Bunu izleyen zamanlarda kadınların yer alabileceği çeşitli meslekler konusunda okullar kurulmaya başlanmıştır. Sağlık, ekonomi, güzel sanatlar alanında okullar açılmaya başlanmıştır. (Kurnaz, 1997). İnas Darül-Fünun'u'nun

kurulma sebeplerinden birisi de kadınların güzel sanatlar alanında da yer alması gerektiği düşüncesidir.

Fotoğraf 4: İnasDarül-Fünun'u Kimya Bölümü Karma Eğitimde¹⁴

Resim 4: Kızlar Atölyesi¹⁵

¹⁴Görsel Kaynağı: istanbulkadinmuzesi.org. Erişim Tarihi: 31.05.2021

¹⁵Ömer Adil. Görsel Kaynağı: istanbulkadinmuzesi.org. Erişim Tarihi: 31.05.2021

Fotoğraf 5: İnasDarül-Fünun'u Zeynep Hanım Konağı¹⁶

Fotoğraf 6: İnas Darülfünunu Edebiyat Bölümü Kadın Öğrenciler ve Hocalar¹⁷

¹⁶Görsel Kaynağı: istanbulkadınmuzesi.org Erişim Tarihi: 31.05.2021.

¹⁷Görsel Kaynağı: istanbulkadınmuzesi.org Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Bu dönemde İttihat ve Terakki, kadınlarla ilgili olan politikalarını aile kurumu çatısı altında şekillendirmiştir. Aile kurumunun tanımı, Osmanlı'nın sosyal ve siyasal anlamda Batı'yı örnek almış olmasına rağmen Batılı bir aileye göre değil; milli ideolojiye göre yapılmıştır. Evlilik artık dinsel amaç doğrultusunda değil; toplumun şekillendirilmesi ve bu doğrultuda ülkeyi ileriye taşıyabilecek bir kurum olarak görülmeye başlanmıştır. Kadının toplumsal konumu milli ideolojiye uygun bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır. Bu politikalarla birlikte kadın hareketlerinin temelleri atılmıştır (Durakbaşı, 2002: 119-121).

İttihat ve Terakki mensupları, yenileşmenin sosyal alanda olması gerektiğini ve bunun devleti kurtaracak bir adım olduğunu düşünmüşlerdir. Jön Türklerin devriminin tamamlanmasını sağlayacak olan sosyal düzenlemeler yeni bir toplumsal düzenin oluşmasını gerektirmiştir. Bu yeni toplumsal düzen bünyesinde, kadınlar alışılmış kalıplarının dışına çıkmalı ve toplumsal hayata dâhil olmalıdır. Dönemden önce düşünülen yenileşme ve modernleşme süreci sadece askeri alanı kapsamıştır. Sosyal hayatın tamamlayıcı olduğunu gören İttihat ve Terakki mensupları, toplumsal hayata dair yenilikler yapmaya başlamıştır (Toprak, 1988:162).

Osmanlı'da Batı'ya dönük modernleşme süreci on sekizinci yüzyılda hız kazanmıştır. Osmanlı bu dönemde güç kaybetmeye başlayınca gücünü tekrar toplamanın Batı'ya yönelmekle mümkün olacağını düşünmüştür. Batı'ya yönelmekle ilgili atılan ilk adım Tanzimat Fermanı'nın ilanı olmuştur. Bu dönemde Osmanlı kurumlarında sosyal, siyasal ve hukuki alanlarda çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu yenileşme hareketleri kadınları da kapsayan çeşitli düzenlemeler içermektedir (Özkiraz 2011: 2).

Kadın bilinci millilik anlayışı çerçevesinde yeniden üretilmek istenmiştir. Bu doğrultuda bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Mahkemelerdeki din etkisini kırıp adli mahkemelere güç kazandırmak, kitlelerin üzerindeki baskıyı azaltmak ve kamusal bir

hukuk alanı oluşturmak cemiyetin hukuksal alandaki hedeflerini oluşturmaktadır (Tanör, 2006: 214). İttihatçılar Osmanlı hükümetine karşı şer'i hukukun yeniden düzenlenmesini istemiştir. Bu baskı sayesinde şer'i hukukta kadınların lehine birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri Hukuk-ı Aile Kararnamesi'dir. (Kaplan, 1998: 63). Osmanlı bu dönemde, modernleşmeye ve feminist oluşumlara daha fazla kayıtsız kalamayarak Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni yürürlüğe koymuştur. Kanunname ile Türk Medeni Kanunu'nun bugünkü temeli oluşmuştur. Bu kararname, İslam ile yönetilen bir devlette kadına hukuki anlamda yer veren ve aile hukukunu tanımlayan ilk kanun niteliği taşımaktadır (Çaha,1996: 102). Kararname büyük oranda aile hukuku ile ilgilidir. Kararname ile birlikte ilk kez tarafların evlenme yaşına sınırlama getirilmiştir. Kararnameye göre; kadınların evlenmek için on yedi yaşını, erkeklerin ise on sekiz yaşını doldurmaları gerekmektedir. Bu maddeyle birlikte kadınların çocuk yaşta evlendirilip ruhsal ve fiziksel bir travma yaşamalarının önüne büyük ölçüde geçilebilmiştir. Kararnamede dikkat çeken bir diğer konu; evliliklerde devlet görünürlüğünün arttırılmasının sağlanmak istenmesidir. Kadın ve erkek nikâh zorunluluğuna tabii tutulmuştur. Bu durum erkeklerin istedikleri zaman, istedikleri kadınla (rıızalı ya da rıızasız) evlenmesinin önüne geçmiştir. Devlet, evlilikleri resmileştirmiştir. Kararnamenin bir diğer amacı, evlikte eşler arası denklığı sağlamaktır. Kadın-erkek arasında iş ve mal denklığı olmalıdır. Bu denklığın olmadığı durumlarda kadın veya kadının ailesi evliliği geçersiz kılabilir. ¹⁸ Aile hayatında devlet otoritesini artıran bu kararname, değişik milletlerin dini kurumlarınca belirlenen aile hukuklarını bir parça daha laik hale getirerek kadına yeni haklar sağlamıştır (Durakbaşı, 2002: 100). Kadınların hak arayışlarında en önemli kazanımlarından biri bu madde olmuştur.

¹⁸HAK 45. Madde: “*Mal ve hurfet gibi husûsâtda erkeğin kadına küfüv olması nikâhın lüzumunda şarttır. Maldekefaet zevcin mehr-i müecceli i 'tâya ve zevcenin nafakasını tedarike muktedir olmasıdır. Hurfettekefâet zevcin sülûk ettiği ticaret veya hizmetin şerefce zevce velilerinin ticaret veya hizmetleriyle mütekârib olmasıdır*”.

İttihat ve Terakki'yi oluşturan Jön Türkler, toplumsal alanda kadınlardan yararlanılması gerektiğini savunmuştur. Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın yardımlaşmayla olacağını düşünen Jön Türkler yerli ve milli olan üretim kaynaklarına yönelmenin devlet sermayesine katkıda bulunacağını düşünmüştür. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar üretime dâhil olmayıp tüketici konumunda bulunan kadınların, üretim süreçlerine katılması gerektiği fark edilmiştir. Dolayısıyla kadınların bilinçlenmesi dönemin egemen gücü için büyük bir önem arz etmiştir (Denman, 2009: 28).

Bu bağlamda cemiyetteki siyasi odakların daha büyük kitleler tarafından benimsenmesi için çeşitli derneklerin kurulması İttihat ve Terakki için önem arz etmiştir. Kadınlar da bu dernekler üzerinden aktif olarak siyasal ve toplumsal hayata dâhil edilmeye başlanmıştır.

Döneme egemen düşünce akımlarından biri olan milliyetçiliğin en önemli temsilcilerinden Ziya Gökalp, eski Türk toplumlarında kadınla erkeğin birbirine denk olduğunu savunmuştur. Ziya Gökalp feminizm tanımını; 'kadınların hukuksal alanda erkeğe denk olması' şeklinde yapmıştır (Aktaran: Karataş, 2009:1671).

İttihat ve Terakki Cemiyeti kadınların özgürleşmesi konusunda önemli bir rol üstlenmiştir. Jön Türkler kadın sorununu milli bir sorun gibi düşünerek kadınların özgürleşmesi konusunda birçok adım atmıştır (Aydın, 2015: 87). Bu adımlardan biri kadınların giyim tarzlarına yönelik olmuştur. Kadınların çarşaf giyip peçe takması onların özgürleşmesinin önünde en büyük engel olarak görülmüştür. Fakat İslam inancı çerçevesinde yaşayan mutaassıp çevre o dönemde buna henüz hazır değildir. Bu çevre tarafından kadınlara çarşaflarını çıkarmama konusunda ciddi baskılar yapılmış ve kadınlar tacize maruz kalmıştır (Yakut, 2002:231-232). İttihat ve Terakki, kadın haklarını desteklerken gerici çevrelerin yaptığı baskılar nedeniyle ve belki de toplumsal dönüşümlerin yavaş yavaş ilerlemesi gerektiğini düşünerek biraz geri planda kalmayı

tercih etmiştir. Yine de alttan alta verilen broşürlerde çarşaf ve peçenin dinsel bir anlam taşımadığını anlatmaya çalışarak kadınların özgürleşmesi gerektiğini savunmuştur (Ediz, 1995:104). Dönemde kadının algılanış biçimini yıkmak kolay olmasa da bunun için çaba sarf eden siyasi bir otoritenin olması önemlidir.

Dönemde milliyetçilik fikri arttıkça kadınların toplumsal durumu da bu bağlamda tartışılmaya başlanmıştır. Kadınların toplumdaki konumlarının iyileştirilip onları özgürleştirerek toplumsal hayata katma düşüncesi eyleme geçirilmiştir (Toprak, 1988: 34).

Cemiyet, geçmişten bu yana kadının algılanış biçimini yıkmaya çalışmıştır. Kadınların kendi milli ideolojileri doğrultusunda özgürleşip eğitilmelerini hedeflemiştir. Toplumsal alanda kadınların baskılanmasına karşın kadınlar dönemin meclisinde dinleyici olarak yer bulabilmişlerdir (Kurnaz, 1996: 61). Bu durum kadınların siyasal hayata dâhil olmaya başladıklarının bir göstergesidir. Cemiyet, meclisin kadınlardan ve erkeklerden oluşmasının gerekliliği konusuna kendi tüzüğünde de yer vermiştir (Akşin, 1987: 28).

2.6.Kadın Dernekleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınların sosyal yaşama katılması konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Cemiyet bu dönemde kadını ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik meselesi olarak ele almış ve kadın konusunda tartışmıştır (Çaha, 1996: 93). İttihat ve Terakki, benimsediği politika ile kadının toplumsal yeri ve toplumdaki varlığı hakkında önemli adımlar atmış, kadını geleneksel kalıpların içinden çıkarıp toplumsallaştırarak özgürlük elde etmelerini sağlamaya çalışmıştır (Durakbaşı, 2002: 119-121).

Kadınlar II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber, toplumsal hayatın yanı sıra İttihat ve Terakki'nin kendi bünyesinde kadın kolları kurması sayesinde siyasal alanda da varlık

göstermişlerdir. Kadın kolları, kadınlar için konferanslar düzenlemekle birlikte kadın derneklerinin kuruluşu yönünde de öncü olmuştur. Kadınlar bu dönemde öncelikli olarak toplumsal alanda rahat yaşamayı, hukuki alanda kazanımlar elde etmeyi, aile yaşamında erkeklerle eşit durumda olmayı amaçlamışlardır (Çaha, 1996: 105).

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Türk kadınının modernleşme sürecinin başladığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde kadınlara erkeklerle eşit eğitim hakkı verilmesi kadınların daha da bilinçlenmesini sağlamıştır. Kadınlar haklarının farkına vararak sosyal, siyasal, kültürel alanlarda kendilerini daha fazla ifade edebilme olanağı sağlamış ve sosyal hayatın içinde daha çok yer almaya başlamışlardır. Haklarının farkına varmaya başlayan kadınlar, bu haklarının ellerinden alınmaması için özgürlük mücadelelerini aktif olarak vermeye başlamışlardır. Bu doğrultuda çeşitli dernekler ve yayın organları üzerinden örgütlenmişlerdir. II. Meşrutiyet zamanlarında Osmanlı'da Balkan Savaşları nedeniyle sıkıntılı bir ortam söz konusu olduğu için dönemdeki kadın dernekleri kişisel hak ve özgürlüklere odaklanmaktan ziyade yardım kuruluşu gibi çalışmışlardır. Yani; kendi hak ve özgürlüklerini vatanlarından önceye koymamışlardır (Göktaş, 2019:3).

II. Meşrutiyet'te kadınların dernekleşmesinin dört şekilde meydana geldiği görülmektedir. Bunlardan ilki, kurucularının kadın olduğu ve tamamen kadın hakları kazanımını sağlamak amacıyla kurulan Müdafai Hukuk-ı Nisvan gibi cemiyetlerdir. İkincisi, kadınların kurduğu fakat kadın haklarında kazanım elde etmekten ziyade yardım amaçlı kurulan Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti gibi derneklerdir. Üçüncüsü, mevcut olarak bulunan cemiyetlerin kadın kolu gibi çalışan Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti gibi derneklerdir. Dördüncüsü ise, çeşitli hedeflerin gerçekleştirilmesi için kurulmuş cemiyetlere üye olunarak cemiyet hayatına dâhil olunan derneklerdir (Alkan, 1998: 111).

Fotoğraf 7: Kadınlar Meydanlarda¹⁹

2.6.1. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi

İttihat ve Terakki Partisi bünyesinde kurulan kadınlar şubesi daha çok askerlere ve ihtiyaç sahibi kişilere yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyet siyasi bir partinin bünyesinde kurulduğu için siyasi etkinliklerde bulunmuştur. Kadınlar Şubesi'nde çeşitli toplantılar düzenlenmiş ve toplantılarda milli içerikli konuşmalar yapılmıştır. Memleket sorunlarıyla ilgilenecek sorumluluk sahibi gençler yetiştirmeyi hedefleyen faaliyetler partinin kapatılmasıyla durdurulmuştur. Ancak kadınlar çeşitli milli mücadele yapılanmalarında faaliyetlerine devam etmişlerdir (Bolat, 1983: 103).

¹⁹Görsel Kaynağı: listelist. Erişim Tarihi: 31.05.2021

2.6.2 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

1916 yılında Naciye sultan himayesinde Enver Paşa tarafından kurulan dernek daha çok el sanatları tarzında üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra bu dernek kadınların iş hayatına katılabilmeleri adına iş ve işçi bulma kuruluşu gibi faaliyet göstermiştir (Akgümüş, 2013).

Derneğin kurucularının kadın olmaması daha sonraları çeşitli yayın organlarında eleştirilmiştir (Kurnaz, 1996:219).

Bu dönemde evliliklere oldukça önem verilmiştir. Dernek evlilik çağına gelmiş gençleri evlendirerek Meşrutiyet Dönemi politikalarının da desteklediği aile kurumuna katkıda bulunmuştur (Akgümüş, 2013).

Toplumsal ahlakın korunmasını sağlamak ve azalan ülke nüfusu tehlikesini engellemek amacıyla evlilik teşvik edilmiştir. Gençlerin evlenmesi dâhilinde maaş artışı, evlenmenin olmadığı takdirde maaş kesintisi yapılmıştır. Gençler bu şekilde evliliğe teşvik edilmiştir (Kurnaz,1996: 223).

Dernek kadınların gönüllü olarak askere alınmalarını sağlamıştır (Kurnaz, 1996: 221).

2.6.3. Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği (1909)

Sabiha Hanım tarafından İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne yardım amaçlı kurulmuştur. Cemiyet kadınlar için eğitime ve kültüre katkıda bulunmak için ücretsiz dersler düzenlemiştir (Kaplan, 1998: 121).

2.6.4. Esirgeme Cemiyeti (1912)

Bu cemiyet Balkan Savaşı nedeniyle Rumeli'den göç etmiş insanlara destek olmayı amaçlamıştır. Cemiyet milliyetçi bir duruşla insanlara geleneksel Türk sanatlarını öğretmek, onlara istihdam yaratmak ve okul açmak gibi çalışmalarda bulunmuştur. Türk Ocağı'nda düzenlenen etkinliklerden elde edilen gelirler bu amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır

2.6.5. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey'et-i Merkeziyesi

Bu cemiyet Osmanlı'da yardım amaçlı kurulmuştur. Kuruluş amacı cephe gerisinde çalışarak yaralanmış askerlere, kimsesizlere ve yoksullara yardım etmektir. Bu cemiyette hemşireler yetişmiştir. Cemiyet bünyesinde çeşitli sağlık malzemeleri üretilmiştir. Toplumunu eğitici nitelikte bir cemiyettir (Tepekaya, Kaplan 148).

2.6.6. Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye

Kadınların hayatını kolaylaştırmak ve kadınlara meslek edindirmek amacıyla dikiş kursları düzenleyip atölyeler kurulmasını sağlamıştır. Cemiyet sayesinde okul ve hastane açılmıştır ve çeşitli kurslar düzenlenmiştir (Kaplan 1998: 39).

Fotoğraf 8: Osmanlıda Kadın Terziler²⁰

2.6.7. Cemiyet-i Teali Nisvan

Bu cemiyet Halide Edip önderliğinde kurulmuştur. Cemiyetin amaçları arasında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ön plandadır. Bu cemiyet milli değerlerden kopuş gerçekleşmeden kadınların toplumsal ve sosyal yükselişini sağlamayı amaçlamıştır (Çakır 1996: 53). Cemiyete katılabilmek için iyi derecede Türkçe okuma-yazma bilmek ve İngilizce eğitimi almak şarttır. Kadınların eğitimine oldukça önem verilmiştir.

²⁰Görsel Kaynağı: listelist. Erişim Tarihi: 31.05.2021.

2.6.8. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası Dergisi

Osmanlı kadınlarının hak ve özgürlüklerine sahip çıkmak amacıyla kurulmuştur. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk feminist topluluğudur. Cemiyete Nuriye Ulviye Mevlan önderlik etmiştir.

Fotoğraf 9: Kadınlar Dünyası Dergisi'nin Kurucusu Nuriye Ulviye Mevlan Civelek²¹

Bu cemiyete üye olan kadınlar iki cins arasındaki eşitlik olması gerektiğini savunmuşlardır. Cemiyetin mücadelesi genellikle hukuki alanda verilmiştir. Cemiyet bünyesinde, kadınlara boşanma hakkının verilmesi ve kadınların mirastan

²¹Görsel Kaynağı: Görsel Kaynağı: istanbulkadınmuzesi.org. Erişim Tarihi: 31.05.2021.

faydalanabilmesi adına çalışmalar yapılmıştır. Kadınların daha fazla iş hayatında yer almasını, giyimlerinin modernleşmesini, eğitim hakkından faydalanmalarını sağlamak ve kadınların daha fazla bastırılmasını önlemeye çalışmak cemiyetin hedefleri arasındadır (Gülcü ve Tunç, 2012: 158).

Fotoğraf 10: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası Heyeti²²

"Avrupa, Amerika kadınları mahiyet-i nisvana dair müteaddit kitaplar, risaleler neşrediyorlar. Hukuk-ı nisaya ait mühim mühim mebhaslar yürütüyorlar. Cemiyet-i medeniye içinde, muhit-i insaniyet dahilinde kadınların dahi bir mevkii, bir hakk-ı hayatı olabileceğini anlatmak istiyorlar. Velhasıl kadınların erkeklerden cismen firkaları olduğu gibi hukuken dahi firkaları olup olamayacağını hal ve tayin gayretindedirler. Biz Osmanlı kadınları, hem-sınıfımızın bu gayretine, açmış oldukları bu çığıra terbiye-i ictimaiyemiz, âdap ve âdatımız dairesinde girmek istiyoruz." (Kadınlar Dünyası 1913: 1)."

Kadınlar Dünyası adlı dergi Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organıdır. Derginin ilk sayısı cemiyetin manifestosu niteliğindedir. Bu dernek *Kadınlar Dünyası* adlı dergi ile bünyelerinde yaptıkları çeşitli etkinlikleri halka duyurmuştur.

²²Görsel Kaynağı: Güldane Çolak, Lale Uçan, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler", Heyamola Yayınları, İstanbul, 2008.

Kadınları bilinçlendirmek amacıyla Osmanlı'daki kadınlara yeni bir rol kazandırmaya çalışmıştır. Bu düşünce kadınları hareketlendirmiştir (Çakır, 1996: 57).

Fotoğraf 11: Kadınlar Dünyası Dergisi Yazarları²³

Cemiyet kadınlarının, modernleşme ve hak arama süreçlerinde Batı'yı örnek aldıkları görülmektedir. Kadınlar erkeklerle tam bir eşitlik içinde olmak istediklerini bu yazıyla dile getirmişlerdir. Bu derginin sayfaları yalnızca kadın yazarlara ayrılmış, kadın haklarını savunmadıkça erkek yazarların yazılarına yer verilmeyeceği dile getirilmiştir (Akyol 2012: 28).

²³Kadınlar Dünyası, nr. 138, 17 Nisan 1914 Görsel Kaynağı: Görsel Kaynağı: istanbulkdmuzesi.org. Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Fotoğraf 12: Kadınlar Dünyası Dergisi Yayın Kurulu²⁴

Bu dergiyi yalnızca iyi eğitilmiş şehir kadınları değil aynı zamanda Anadolu'daki kadınlar da okumuştur. Çünkü bu dergi Anadolu'daki kadınların sorunlarını, isteklerini de dile getirmiştir. Bu da yapılan yeniliklerin sınıfsal kaynaklı olmadığını, toplumun her kesimine hitap ettiğinin bir göstergesidir (Çakır, 1996: 147-151).

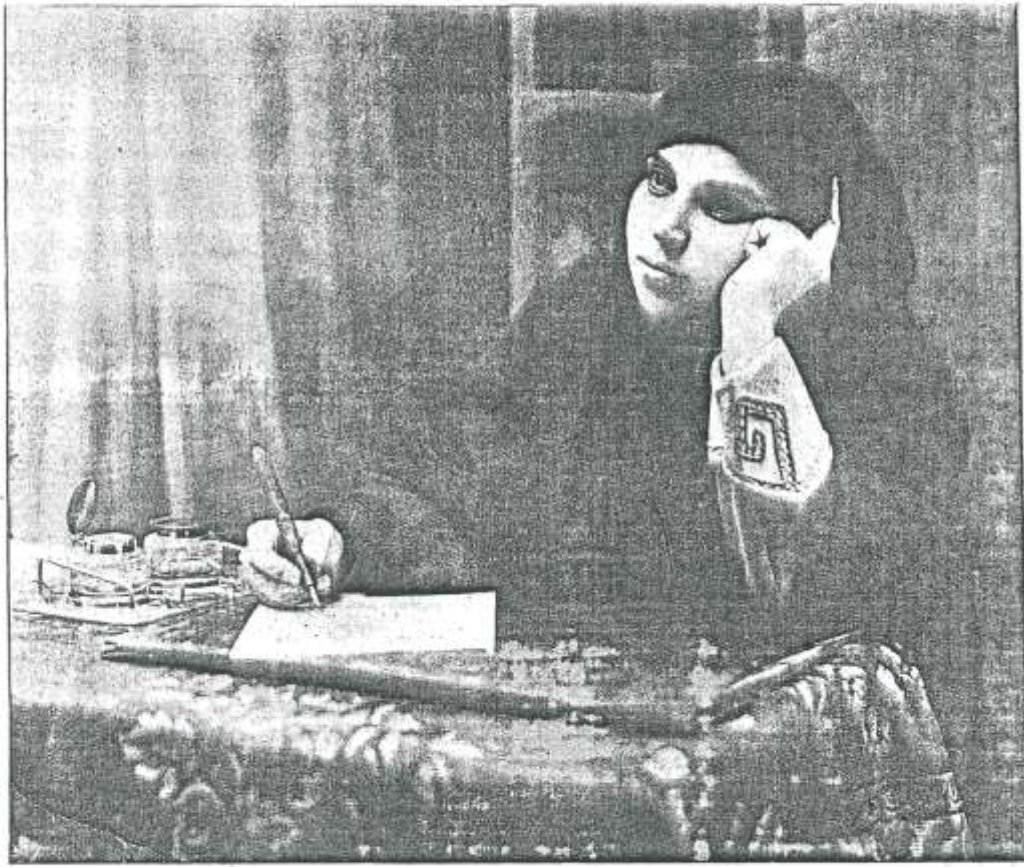
²⁴Görsel Kaynağı: istanbulkadinmuzesi.org. Erişim Tarihi: 31.05.2021.

نسخی
۶۰ پاره در
آدرس
نور عثمانیه جوارتده
سرویل مسجد
نومرو ۱۱
انطار
کوندریلان مقالات
درج ایدلسون ایدلسون
احاده ایدلز

نسخی
۶۰ پاره در
۱۰ اوتیه بدلی
نهایی بوسته آخرتیه
۱۰۰ اتی ایلی
غروشدر
مجان اجنبیه ایچون
سه ای ۳۸ آتی آلی
۳۰ فراتدر

قاسم خلیفونالی معالیه ایدره جمهرتی کولری تهر اولتور و سود خرتهدر
صالحین جلیس و مذهب طریق ایتکلیزین عترم شیالی خاتاری آکارته کداده در

NEZİHE YAŞAR (Poétesse turque)

بیوک شاعره : ایشار تریه خاتم اقدی

دیوان پرلنده سلطان محمود تربسی قوشونده الیزون • یلاطین • آلویلیوم • لاروجوق •
سلطونیه • طاقه دینلرک اوانسی فن اخیره تطبیقا اعمال ایلر • قطبیا آغری طوبیخسوزین
دیش و دیش کولگری اشراج ایدر •

احمدشوقی دیش متخصصی

ارککلر دنیاسی

بومشید و مسور غزله بازار ایتسی کونی اقتشار ایدر کدر • قارنلریزه شمعدین مطالعسی توصیه ایدرور •

Fotoğraf 13: Yazar Yaşar Nezihe, Osmanlı feminist dergisi Kadınlar Dünyası'nın 124. sayısının kapağında²⁵

²⁵Görsel Kaynağı: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı arşivi (Kadın Kütüphanesi arşivi, İstanbul). Erişim Tarihi: 31.05.2021.

2.6.9. Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi

Nezihe Muhiddin tarafından kurulan bu dernek Türk donanması için maddi yardım toplamayı hedeflemiştir. Cemiyet kısa sürede kapatılsa da Osmanî Muavene-i Milliye Cemiyeti'ne katkıları büyük olmuştur. Cemiyet'in tiyatrosu olan Millet Tiyatrosu'nda askerlere çamaşır toplamak amacıyla düzenlenen oyunda "Osmanlı Türk Kadınlığı" hakkında bir konuşma yapılmıştır. Bu konuşmayla kadınlar arasında milli duygu ve düşüncelerin yayılması amaçlanmıştır. Cemiyet bünyesinde çeşitli kermesler düzenlenerek ciddi yardımlar toplanabilmiştir (Kaplan, 1998: 40; Kurnaz, 1996: 115).

Fotoğraf 14: Cemiyet Hayatında Kadınlar²⁶

²⁶Görsel Kaynağı: listelist, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

2.6.10. Mâmulât-ı Dâhiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi

Bu derneğin kuruluş amacı yerli üretimi teşvik edip ülke ekonomisinin dış ülkere bağımlılığını azaltmaktır. Bu amaç doğrultusunda sadece yerli ham madenin kullanıldığı bir terzihane açılmıştır. Böylece hem yerel ürünler üretilebilmiş hem de kadınlara istihdam sağlanmıştır. Çeşitli etkinlikler düzenleyerek bunları ve kadınlara yönelik bilinçlendirme yazılarını Siyanet dergisinde yayımlamışlardır. Savaş yıllarında terzihanelerde askerlere çamaşır dikmişlerdir. (Çakır, 1996: 54-55).

Fotoğraf 15: Mâmulât-ı Dâhiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi Üyeleri²⁷

²⁷Görsel kaynağı: Hollanda Araştırma Enstitüsü - Nederlands Instituut in Turkije, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

2.6.11. Şehit Ailelerine Yardım Birliği

Bu cemiyet Nakiye Hanım tarafından kurulmuştur. İhtiyaç sahibi şehit ailelerine maddi destekte bulunmak için kurulmuştur. Derneğin çalışma alanları: şehit ailelerine aylık bağlanması, babasız kalmış çocukların okula gönderilmesidir. Dernek savaş dönemlerinde de aktif olmuştur.

2.6.12. Hizmet-i Nisvân

Bu cemiyet Selanik'te Emine Seniye tarafından kurulduğunda kadının annelik kimliğinden ayrı düşünülemeyen şefkat duygularını harekete geçirmek amaçlanmıştır. Kadınların ekonomik hayatta yer edinmesi, çağdaş giyim tarzının benimsenmesini desteklemiştir. (Çakır, 1996: 59).

2.6.13. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan başkanlığında kurulan cemiyetin amaçları arasında; kadınlara iş bulmak, erzak ve kıyafet yardımı yapmak vardır. (Çiçek, 1993: 79).

Naciye Sultan'ın bu derneği kurmasında eşinin asker olması ve bu doğrultuda askerlere yardım etmek istemesidir. Derneği bir kadın kurmuş olsa da erkek amaçlar doğrultusunda şekillenmiştir.

2.6.14. Cemiyet-i İmdâdiye

Fatma Aliye Hanım tarafından kurulan cemiyet, Rumeli savaşı sırasında cephedeki askerlere yardım etme amacıyla kurulmuştur (Taşkiran, 1973: 38).

Fotoğraf 16: Kadınlar ve Gündelik Yaşam²⁸

2.6.15. Kürd Kadınları Teâli Cemiyeti

Osmanlı'da kurulan etnik köken unsurlu kadın derneği olması bakımından önemlidir. Aile hayatında kalıcı düzenlemeler yapmak, Kürt halkının yaşadığı çeşitli güçlüklerden dolayı zor duruma düşen kadınlara yardım etmek amacıyla kurulmuştur. İsminde "Kürt" ibareti olsa da dernek her etnik kökene mensup kadınların yardıma açıktır. Derneğin başlıca faaliyetleri; tiyatro oyunu sergilemek ve edebi eser çoğaltımı yapmaktır (Çakır, 1991: 103).

²⁸Görsel Kaynağı: listelist, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Fotoğraf 17: Kürd Kadınları Teâli Cemiyeti Üyeleri²⁹

2.6.16. Kadınlar Halk Fırkası

Fotoğraf 18: Kadınlar Halk Fırkası Kurucuları³⁰

²⁹Görsel Kaynağı: Gazete Karınca, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

³⁰Görsel Kaynağı: belgelerlegerçektarih.com, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Nezide Muhiddin'in kurduğu bir fırkadır. İsmi itibariyle siyasi bir topluluğu çağırıtırsa da esas amacı kadınların geri kalmışlığının eğitimle düzeltilmesi, kadınların sosyal hayatta varlık gösterebilmesini ve kadınların milletin ilerlemesinde katkıda bulunmasını sağlamaktır. Buna rağmen kadınların fırkayı kurmalarına zaten aynı adlı bir fırka oluşumu olduğu için izin verilmemiştir. Böylece yine Nezihe Muhiddin tarafından "Türk Kadınlar Birliği" kurulmuştur (Toprak, 1988: 30- 31.).

Kurulan kadın cemiyetlerinin amaçlarına ve programlarına bakılacak olunursa bu cemiyetlerin daha çok milli bir içerik barındırdığı görülebilir. Kadınlar, haklarının elde edilebilmesi ve korunmasının teminatını milli bir toplumsallaşma anlayışının benimsenmesinde görmüştür.

Fotoğraf 19: Nezihe Muhiddin³¹

³¹ Görsel Kaynağı: listelist, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Kadınlar Meşrutiyet Dönemi'ne kadar toplumsal ve siyasal alanlarda görünür olamamışlardır. Özetle, bu bölümde değinilen kuruluşların feminist hareketin başlaması ve gelişmesine büyük katkısı olmuştur. Kadınların aktif olarak içinde bulunduğu derneklerin çoğu kadın örgütlenmelerinden ziyade yardım amaçlı kurulan dernekler olsa da bu dernekler kadınları toplumsal anlamda görünür kılmayı başarmıştır. II. Meşrutiyet'in kadın hareketi ve dernekleri ülkenin kurtuluşu ekseninde şekillendiği için yardım amaçlı kadın derneklerinin kurulması dönemin kadın hareketinin milliyetçi bir çizgide ilerlediğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE TİYATRONUN DURUMU

Metin And (1983: 269)'a göre; 'Meşrutiyet Tiyatrosu'nun kendisinden önceki ve sonraki dönemlere göre bir takım ayırıcı, ilgi çekici özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden biri de tiyatro seyircisinin durumudur. İstibdat çağının sona ermesiyle tiyatrolar da açılmış, halk hürriyetin ilanı karşısında coşkunluğunu, sevincini bir belirtme alanını tiyatroda bulmuştur' (And, 1983: 269). Bu ilgi Meşrutiyet Dönemi'nde tiyatroya olan ilgiyi artırmış ve daha fazla tiyatro eserinin yazılmasına olanak sağlamıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918 yılları arasında yaşanmış siyasi bir dönemdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemin hükümeti niteliği taşımaktadır. Bu cemiyetin esas amacı milliyetçi düşünce ekseninde merkezi otoriteyi etkin kılarak dönemin padişahı II. Abdülhamit'e karşı anayasal bir düzen kurmaktır (Leskovikli, 1991: 10). Bu bağlamda dönemin tiyatro eserleri de bu anayasal düzenin bir parçası olarak ele alınabilir.

Tanzimat Dönemi'nde başlayan tiyatro etkinlikleri, I. Meşrutiyet'in bitmesiyle (İstibdat Dönemi'nin başlamasıyla) yok denecek kadar azalmıştır. Bunda II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminin payı büyüktür. İstibdat Dönemi'nin baskıcı ortamından dolayı tiyatro faaliyetlerinde azalma görülmüştür. Bazı oyunlar yazılsa da sahnelenememiştir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle oluşan özgürlük rüzgârı tiyatrodan yana da esmiştir. Bu dönemde çeşitli tiyatro toplulukları kurulmaya başlanmıştır. İstibdat Dönemi'nin sona erip II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayan özgürlük ortamı çeşitli sanatsal ifade biçimlerinin ve düşüncelerin daha özgür bir şekilde ifade edilebilmesini ve İstibdat Dönemi'nde izin verilmeyen oyunların sergilenmesine olanak sağlamıştır. Bu dönem tiyatro alanında oldukça üretken bir dönem olmuştur.

II. Meşrutiyet'in siyasal ikliminden kaynaklı olarak II. Abdülhamit'in tahttan indirilişini, İstibdat'ın baskıcı tutumunun yerildiği, Batı'ya özenen insanların değerlerinden uzaklaşarak yozlaştığını anlatan tiyatro metinleri yazılmıştır. Dönemde tiyatro sanat kimliğinden ziyade II. Meşrutiyet Dönemi'nin anlayışının yayılmaya çalışılmasında ideolojik bir araç olarak görülmüştür.

Oluşan özgürlük atmosferi sayesinde II. Meşrutiyet'in, tiyatro üretiminde oldukça bereketli bir dönem olduğu söylenebilir.

3.1. Meşrutiyet Tiyatrosu ve İşlevi

Meşrutiyet Dönemi tiyatrosu siyasi gelişmelere göre şekillenmiştir. Bu şekillenişte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin payı çoktur. Dönemin tiyatro anlayışını dile getirmeden önce İttihat ve Terakki etkisindeki siyasal ve sosyal hayatın incelenmesi, bunların tiyatroya etkisinin anlaşılması açısından daha yerinde olacaktır.

I. Meşrutiyet'in kısa bir dönem sürmesinden sonra İstibdat Dönemi'nin baskıcı ortamından dolayı birçok Osmanlı aydını çareyi yurt dışına çıkmakta bulmuştur. Bu aydınlar Avrupa'daki eğitimden ve düşünce hareketlerinden etkilenmişlerdir (Gökbayır, 2012: 62).

Osmanlı Devleti gerileme dönemine girdiğinde devleti kurtarma düşüncesiyle bazı aydınlar tarafından çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerden birisi de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin gerekli olduğu fikridir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle anayasal bir düzene geçilmiş ve imparatorluk şartlarında padişah dışında padişaha bağlı başka bir yönetim kurulmuştur. Bu şekilde Osmanlının sınırlarının korunacağı, kamu

hak ve özgürlüklerine daha fazla değer verileceği düşünülmüş (Knight, 1993: 200) ve nitekim öyle de olmuştur.

II. Meşrutiyet'te tiyatroya yönelimin artmasında en büyük etkenlerden biri tiyatronun politik duyguları harekete geçiren coşkulu bir propaganda aracı olarak görülmesidir (Enginün, 2014: 711). Başlangıcından bu yana tiyatro, devletlerin ideolojisinin yayılması bakımından bir vasıta olarak görülmüştür. (Konur, 2001: 15). Tiyatro sahnesinde ve metinlerinde işlenen konular dönemin siyasal ve sosyal ortamından kaynaklı olarak genellikle milli içeriklidir. Türk milletinin kalkınması ve vatan sevgisi metinlerde vurgulanan başlıca temalardandır. Milli duyguları uyandırarak millet bilinci oluşturmaya çalışmak ve halkın bu çizgide ilerlemesini sağlamak Meşrutiyet tiyatrosunun işlevini oluşturmuştur. Halkı eğitmek ve sanatın eğiticiliğini kullanmak tiyatronun bu dönemdeki bir diğer işlevidir.

Üretilen tiyatro eserlerinde "kadın" teması sıklıkla işlenmiş, bu kadın teması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın politikaları temel alınarak tiyatro eserlerinde yeniden yapılandırılmıştır

3.2. Meşrutiyet Dönemi'nde Bazı Tiyatro Oluşumları

II. Meşrutiyet Döneminde birçok tiyatro topluluğu kurulmuştur. Kurulan çoğu tiyatro topluluğu ya dağılmış ya da ismen değişmiştir. Bazı topluluklar daha uzun süre varlıklarını koruyabilmiştir. Bu dönemde kurulan çoğu topluluklar amatördür (And 1970: 48). Çünkü tiyatroyu sanatsal işlevinden ziyade toplumu şekillendirmek için kullanmışlardır. Tiyatro bu ideolojik toplulukların yeni deneyimlemeye başladığı bir alan olmuştur.

3.2.1. Darülbedayi-i Osmanî

Fotoğraf 20:Dârülbedâyi'nin ilk edebi heyeti ve Mösyö Antuan³²

Bugünkü İstanbul Şehir Tiyatroları'nın Meşrutiyet Dönemi'ndeki adıdır. Dönemin İstanbul valisi Cemil Paşa tarafından açılan bir konservatuardır. Müzik ve tiyatro alanında eğitim vermek için kurulan konservatuara "Dârülbedayi-i Osmanî" adı verilmiştir. Cemil Paşa kurumun başına André Antoine' u getirmiştir (Fuat, 2000: 240).

³²Kaynak: Refik Ahmet, Türk Tiyatrosu Tarihi, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.

Fotoğraf 21: Darülbedayi'nin ilk binası olan Letafet Hanım Apartmanı³³

Fotoğraf 22: Dârülbedâyi'in açılış programı³⁴

³³ Görsel Kaynağı: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Letafet_apartmani.jpg, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

³⁴ Görsel Kaynağı: www.fikriyat.com, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

3.2.2. Osmanlı Komedi ve Dram Kumpanyası

Bu topluluğun yönetmeni Madridos Mınakyan'dır. Mınakyan, toplulukta hem oyuncu, hem dramaturg hem de çevirmen olarak çalışmıştır. Bu toplulukta daha çok dram, cinayet, korku tarzı oyunlar üretilmiştir (Fuat, 2000: 238). Kumpanyada kadın ve erkek oyuncular birlikte bulunmuştur.

Fotoğraf 23: Mınakyan Yönetiminde Osmanlı Tiyatrosu Kadrosu³⁵

3.2.3. Sahneyi Osmaniye

Tiyatro topluluklarının sayısı arttıkça ulusal bir tiyatro kurulması fikri gündeme gelmiştir. Bu topluluk Rezaizade Ekrem ve Hamdi Bey tarafından kurulmuştur. Topluluğun amacı milli oyunlar üretmektir. Fakat bu konuda zorluk yaşamışlardır. Bir başka zorluk da oyunu oynayacak kadın oyuncu bulmaktır (And, 2012: 126). Bu topluluk dönemin ilk resmi tiyatro topluluğu ve ileride tanınacak olan sinema oyuncularını yetiştirmesi açısından önemlidir.

³⁵Görsel Kaynağı: https://tr.wikipedia.org/wiki/Mardiros_M%C4%B1nakyan, Erişim Kaynağı: 31.05.2021.

31 Mart Olayı sebebiyle bu tiyatro topluluğu işlevini yitirse de tiyatro sanatının yayılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Fotoğraf 24 Sahneyi Osmaniye Kurucuları³⁶

3.2.4. Donanma Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi

Ziya Bey Donanma Cemiyeti'nin başkanı olunca derneğe katkıda bulunmak için maddi imkânlar aramıştır. Çareyi tiyatro topluluğu kurup derneğe yardım için oyunlar oynatmayı düşünmüştür. Çeşitli kişilerin yardımıyla Millet Tiyatrosu'nda oyunlar oynanmaya başlamıştır. Topluluk 1915'e kadar etkinliklerini sürdürmüştür (And, 2012: 12)

3.2.5. Yeni Sahne

Darülbedayi'nin maddi anlamda zorluk yaşamasından kaynaklı olarak kurum yöneticileri ve oyuncular arasında sıkıntılar yaşanmıştır. Yaşanan sıkıntılar dolayısıyla

³⁶Görsel Kaynağı: https://twitter.com/TekinDeniz_/status/953752494429138944/photo/1, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

Darülbedayi'den ayrılan oyuncular yeni bir topluluk kurmuşlardır. Böylece İsmail Faik Bey tarafından Yeni Sahne kurulmuştur. Topluluk, oyunlarını Tepebaşı Tiyatrosu ve Yeni Ferah Tiyatrosu'nda sergilemiştir (Çil, t.y.: 23)³⁷

³⁷Makalenin yılına ulaşılammıştır.Makaleye 01.05.2021 tarihinde https://www.academia.edu/6791827/II_Mesrutiyet_Donemi_Tiyatro adresinden erişilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖNÜŞEN KÜLTÜR İÇİNDE ”SELMA” OYUNU ARACILIĞIYLA KADININ SOSYAL VE KÜLTÜREL KONUMUNA BİR BAKIŞ

Osmanlı’da bu dönemde kadının tanımı genellikle geleneksel ortamın şekillendirdiği aile kurumu üzerinden yapılmıştır. Osmanlı halkının büyük bir kısmı köylerde hayvancılık ve tarım yaparak yaşamını sürdürmüştür. Bu yaşam biçiminde erkekler güç gerektiren işlerle ilgilenirken kadınlar evin sorumluluğunu ve çocukların bakımını üstlenmiştir. Kadının rolü; evde çocuklarına bakmak, evin temizliğini sağlamak ve yemek yapmak olarak algılanmıştır. Kadınlar bu sorumlulukları gereği sosyal hayatın içinde kendilerine pek fazla yer bulamamışlardır. Bu nedenle yukarıda detaylı olarak bahsedilen çeşitli dernekler kurma yoluna gitmeye başlamışlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde toplumun yeniden inşası sürecinde eğitime oldukça önem verilmeye başlanmıştır. Kadın, bu yeniden inşa sürecinde ahlaklı, örnek kişi olarak idealize edilmiştir. Kadınlar ülkeye kattıkları değer kadar özgür sayılmışlardır. Özgürlükleri milli ölçütlerle sınırlı görülmüştür.

Bu dönemde ‘milletleri kadınlar yaratır’ düşüncesi hâkimdir. Yani; kadına annelik kavramı üzerinden bir değer yüklenmiştir. Yeni bir millet yaratma düşüncesi kadınların eğitimine daha fazla değer verilmesini sağlamıştır. Çünkü bilinçli kadınların bilinçli çocuklar yetiştirdiği ve bilinçli çocukların da ülkelerini daima ileri taşıdığı görüşünün ağır bastığı yorumu yapılabilir.

4.1. Kadın Karakterlerin Konumuna Bakış

Hikâyede geçen ‘yeni İstanbul’un imarı’ vurgusu kadının sosyal konumunun görülebilmesi açısından önemlidir. Eserdeki ‘İstanbul’ vurgusuyla aslında tüm ülke temsil edilmektedir. Eserde ülkenin kendi öz değerlerine bağlı kalınarak modernleşmesi gerektiği konu alınmıştır. Bu modernleşme sürecinde kadınların payının büyük olacağı görüşü hâkimdir. Azmi ve Selma karakterleri Meşrutiyet Dönemi modernleşmesinin birer temsili niteliğinde ele alınmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde modernleşmenin, kadının modernleşmesinden bağımsız olamayacağı anlaşılmıştır. Bu yüzden kadınlara geleneklere ve ahlak anlayışına uygun olarak kontrollü bir özgürlük alanı sunulmuştur. Kadın; milli değerlerine bağlı, öğreten ve topluma örnek olan kişi olarak görülmüştür.

Dönemde, kadınlar kendilerine verilen özgürlükleri ülkelerinin refahı doğrultusunda kullanmalıdır görüşü hâkimdir. Bireysel özgürlükler toplumsal faydanın gölgesinde kalmıştır. Kadın toplumu yapılandıracak ve ileriye taşıyacak toplumsal bir araç görevi görmüştür.

AZMİ- (Selma’ya) Sizin gibi münevver gençler memleketin uzak köşelerini nurlandırmalıdır (Celal, 1936: 37).

Burada toplumun yeniden yapılandırılması konusunda kadının önemi vurgulanmıştır. Kadına yüklenen anlamlardan biri, ulusun inşasında erkeğe yardımcı olmasıdır. Toplumlu inşa edecek olan yine erkektir. Kadının görev tanımı bu inşa üzerinden gerçekleşecektir. Yani; kadın erkeğin kurduğu yeni düzenin sınırında kalacak, o sınır etrafında haklarını şekillendirecektir.

RATİBE- İlahi yavrum, o kadının enişten Saip Bey'in kapatması olduğunu cihan âlem biliyor. Enişte beyin bundan yirmi beş yıl evvel İtalya'nın çalgılı kahvelerinde türküler, kantolar çağırın bu kadına âşık olmuş. Şikâr bir matahmış gibi almış getirmiş, halacığının sağlığında kapatmasını ayrı evlerde yıllar yılı saklamış. Beyefendinin derdi günü o karı (Celal, 1936: 14).

Dönemin toplumsal eleştirileri, bu diyalogda da görülebileceği üzere kadınlar üzerinden yapılmıştır. Kötü olan özellikler okura kadın üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Tiyatro metni dönemin baskın ideolojisi milliyetçilik çerçevesinde incelenecek olunursa; Batılı kadının ahlaksız olarak nitelendirildiği görülebilmektedir. Buradaki esas amaç Batı özentiğinin yerilmesidir ve bu yergi kadın üzerinden somutlaştırılmıştır.

RATİBE- Görüyor musun yavrum enişteni, (içini çeker) şimdi gönül nenin aşımı istemez ha... Dile kolay... Tam yirmi üç yıldır şunun şurasında saçımı süpürge ettim. Enişte beyin halacığın ölür ölmez, kapatması Ozebella'yı kızına mürebbiye getirdi. Rahmetli hanımcığının ölmesini bekliyormuş... Musibet karı... Razancığımın ahlakını bozdu (Celal, 1936: 14).

Modernleşmenin yabancılaşma ile değil aksine öze dönüşle başlayacağı düşüncesinin hâkim olduğu bir diyalogdur. 'Öze dönüş' kavramı milli kadın tiplemesi olarak yaratılan Ratibe ile özdeşleştirilirken özden kopuş, yabancı olan Ozabella üzerinden okura aktarılmıştır.

Bu eserde kadın karakterlerin nasıl olması gerektiğinin sınırları çizilmiştir. Kadın karakterler ya çok iyidir ya da çok kötüdür. Bu zıtlıklar 'iyi' olanın 'iyi' olma özelliğini daha da ön plana çıkararak (Demirdağ, 2014: 26) okurun kadınlar üzerinden toplumsal dersler çıkarması üzerine kurulmuştur. Eserde Türk olmayan kadınlar toplumsal bağlamda 'kötü' olarak tasvir edilmiştir. Bu anlamda 'iyilik' olgusu kadının milli özellikleri dâhilinde tanımlanmıştır.

İçinde bulunulan toplumsal dönem, dönemin sosyo-kültürel yapısı ve toplumun beklentileri, kadınların meslek seçimlerinde de etkili olmuştur. Tarih boyunca erkekler tarlada, evin dışında çalışırken kadınlar güç gerektirmeyen ev işleriyle meşgul olmuştur.

II. Meşrutiyet’le beraber kadınların aydınlanmasıyla ve toplumsal hayata başlamasıyla eğitim durumları da tartışılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla ‘Osmanlı modernleşmesi kadınların eğitilmesiyle mümkün olacaktır’ görüşü hâkim olmuştur. Dönem temelinde düşünüldüğünde, ‘kadın eğitilirse eğitir ve toplum gelişir’ mantığı açıkça görülebilmektedir.

Kadınlar fiziksel özellikleri gereği her zaman nahif ve güçsüz görünümündedir. Erkekler güç gerektiren işlerde çalışırken kadınlar ev işleri gibi ağır olmayan işlerle meşgul olmuşlardır. Meşrutiyetin modernleşme süreci kadını da etkilemiştir. Nesillerin aktarıcısı olarak görülen kadına en uygun meslek olarak öğretmenlik mesleği görülmüştür. Kültürün biyolojik alandaki üreticisi kadınlara, bir de kültürün sosyal aktarıcısı olma fırsatı verilmiştir.

Metin bu bakışla incelendiğinde; Selma’nın ‘ahlaklı’ bir karakter olması, onun vatanını çok sevmesi ve vatani için en doğruyu yapmak isteşinden kaynaklıdır. Bu yüzden metinde, ‘yeni Türkiye’nin imarını Selma gibi iyi mizaçlı öğretmenler yapacaktır’ düşüncesi kendini hissettirmektedir. Dolayısıyla kadın için öğretmenlik mesleği uygun görülmüştür. Ancak olayın alt metnine bakıldığında, öğretmenlik mesleğini icra eden kişinin vakti çoktur. Hem çalışıp hem ev işini yapıp hem de kocasını memnun edebilir. Böylece bir taraftan da kültürün aktarımını sağlayabilir. Yani; toplumsal anlamı büyük olan bu meslek, kadının yararından ziyade yine erkeğin ve toplumun yararına göre kadına atfedilmiştir.

AZMİ- ... O mülevves bir çamurdu... Siz bir güneş... Güneş çamura düşmez. Fakat her şeyi temizler, taze hayat verir (Celal, 1936: 70).

Azmi karakterinin bu repliğinde eski eşi Rezan'ı eleştirdiği görülmektedir. Aslında alt metinde Rezan nezdinde özünden kopup tamamen Batı'ya yönelen aydınlar eleştirilmiştir. 'Kadınlar derleyici ve toparlayıcıdır, erkeğin arkasında başarılı olmasını sağlayan bir kadın vardır' görüşü metinde kendisini hissettirmektedir. Kadının iyiliği erkeğine yardımcı olmasıyla ölçülmüştür.

Oyunda iyi, kötü, doğru ve yanlış olan mesajlar kadın üzerinden verilmiştir. Bu durum kadının toplumu şekillendirici özelliğini ve kadının ülkenin çıkarları doğrultusunda toplumsal bir rol üstlenmesi gerektiğini vurgular.

Metin incelendiğinde ilgi çekici bir nokta da şudur; kadınların ne hissettiği, ne istediği, ne düşündüğü okuyucuya pek fazla anlatılmamıştır. Kadınlar sadece etrafta dolaşan birilerini kurtarıp memnun etmeye çalışan varlıklar olarak görülmüştür. Örneğin; Nevin Pertev Bey tarafından aşağılanmışlığını, dolandırıldığını bir kenara bırakıp nişanlısı Hürrem'in ne düşüneceği hakkında endişelenip üzülmüştür. Bu düşüncelilik hali oyunda yazar tarafından takdir edilen bir olgudur. Kadın kendi düşüncelerini, hislerini bir kenara bırakıp çoğunluğun ve erkeğinin iyiliğini düşünmelidir. Ancak bu şekilde fedakâr ve iyi olarak ilan edilebilir.

Kadınlar haklarını ararken çeşitli iftiralara maruz kalıp olaylar kadın aleyhinde çarpıtılabilir.

PERTEV- Ne o, yoksa beni mahkemeye mi vereceksiniz? (Güler) Ne eğlenceli olur, mahkemede aramızda geçmiş bir aşk masalı uydururum ki heyeti hâkime ile samiin tatlı tatlı dinlerler.

NEVİN: (Öfkeli) Sizi terk ettiğim için bana iftira ettiğinizi söylerim. Aksi sabit oluncaya kadar aleyhinizde çıkacak dedikodular şeref ve haysiyetinizi mahveder. (Celal, 1936: 26).

Nevin, Pertev'in kendisini dolandırmasından kaynaklı onu mahkemeye vermek istemektedir. Ancak Pertev, Nevin'i onun 'namus' una iftira atmakla tehdit eder. Nevin de böylece geri adım atar. Buradan; kadına 'namus' u ile ilgili iftira atıldığında dolandırıcılık suçunun bile hafifleyebileceği anlamı çıkmaktadır. Nevin karakteri de bu yüzden Pertev'in bu tehdidi karşısında kendisini açıklamak zorunda kalmıştır.

Aslında dönemin –ve o dönem nezdinde bugünkü dönemin- toplumsal yapısına bakıldığında kadının namusu sadece kendisini değil ailesini de etkilemektedir. Bu görüş de kadının omuzlarındaki yükü arttırmıştır. Kadın, haklarını birey olarak değil komün olarak düşünmek zorunda bırakılmıştır.

4.2. Annelik Kimliği ve Kadın

II. Meşrutiyet Dönemi her ne kadar kadın hak ve özgürlüklerinin kazanıldığı bir dönem de olsa ataerkil ideolojinin şekillendirmiş olduğu bir dönemdir. Ataerkil ideoloji kadının tanımını tarih boyunca olduğu gibi bu dönemde de annelik kavramı üzerinden yapmıştır. Nesillerin aktarımını ve milli nüfusun arttırılmasını kadınlar sağlamaktadır. Evlilik kurumu ailelerin devamının sağlanması açısından önemlidir. Kadınların eğitimi olduklarında bilinçli çocuklar yetiştireceği düşünülmüştür. Dolayısıyla kadınlar hak ve özgürlük arayışlarını eril toplumun düşünce yapısına göre gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Delaney'e göre; erkek 'tohum' ile kadın ise 'toprak'la bağdaştırılmıştır. Erkek, kadına yaşam tohumu eker ve onun kişilik özelliklerini oluşturur. Kadın verimli bir toprak gibi o tohumu besler ve büyütür. Burada esas önemi erkek sağlamaktadır, anne ise babanın soyunun devamını sağlayan daha geri planda kalan bir roledir (Delaney, 2012).

Ailenin oluşum sürecinde anneden, kendi bireysel düşünceleri doğrultusunda değil; içinde bulunduğu toplumun beklentileri ve çıkarları çerçevesinde çocuklarını yetiştirmeleri beklenmektedir. Toplumsal denetim mekanizmaları, ‘kutsal’ olarak nitelendirdiği anneliği kamusal bir araç haline getirerek annenin hareketlerine müdahale etme hakkını kendinde grmştir (Kahraman ve Doğan, 2018: 1476). Kadın tarih sahnesine ilk çıktığından beri annelik kavramı kadının kendisiyle eş anlam taşımış ve bu durum normalleştirilmiştir. Annelik statüsü kadına sakin, ‘edepli’, fedakâr ve yol gösterici olma rollerini yüklemiştir (Horkheimer, 2005: 267).

Aile bir devlet yapılanması olmamakla birlikte devletlerin ideolojisini yansıtma aracı olarak önemli bir kurum olarak grlmştir. Toplumsal dönüştürme gücü olan aile kurumu, kadınlar üzerinden şekillendirilmektedir. Dolayısıyla bir kadın bir çocuğu, bir ocuk da geleceği şekillendirir diye dşnlmştir (iek, Aydın ve Yağci, 2015: 276). Metinde ‘Kadınlar toplumun mimarlarıdır’ düşüncesi kendini hissettirmektedir. Kadınlar toplumun biyolojik üreticileri sayıldıkları için toplumun şekillenmesini sağlayan en önemli kişiler olarak görülmüşlerdir. Çocukların sorumluluğunu, bakımını üstlenen; onları yetiştirip millet binci aşılayan, milletine faydalı hale getiren kişi annedir. Dolayısıyla dönemin tiyatro eserlerinde kadının annelik yönüne epeyce değinilmiştir.

Bu dönemdeki tiyatro eserlerine bakıldığında erkekler kadınlara annelik üzerinden karışma, anneliğin ve kadınlığın tanımını yeniden yapma hakkını kendilerinde grmştir. Çünkü kadın erkeğin neslini devam ettiren kişi konumundadır. Dolayısıyla neslinin devamını oldukça önemli olarak gören erkek; kadın bedeni, davranışı ve kadının kendisi konusunda hak iddia edebilmiştir.

O zamanlardan günümüze kadar gelen bu anlayış halen devam etmektedir. Kadın ocukların bakımından, yetişmesinden sorumlu kişidir. Çocuklar hata yaptığında ya da

zarar gördüğünde suçlanan kişi annedir. Bu bakış açısı erkeğin zaten kendisini neslinin devamını sağlayarak önemli olduğuna ve sorumluluk aldığına inanmasının bir ürünüdür.

Kadının tamamlanma süreci biyolojik inşaya katkı sağlamasıyla eş değer görülmüştür. Bu yüzden anne olmayan kadın eksik olarak tanımlanmıştır. Anne olunması gerektiği düşüncesi geçmiş zamanların bir yankısı olarak ne yazık ki bugün halen birçok kadına dayatılmaktadır.

Selma adlı tiyatro metnin bu bağlamda incelendiğinde Rezan karakterinin annesiz büyümüş olduğu görülmektedir. Anne eksikliğinden dolayı yanlış ellerde büyümüş ve millet bilinci ona aşılammamıştır. Bu yüzden karşımıza ülkesini sevmeyen, karakteri oturmamış bir tiplene olarak çıkmıştır. Bu metinde anne ‘milli ve yol gösterici’ işlevi ile karşımıza çıkmaktadır.

AZMİ- Ona hayatın saf, temiz, samimi duygularını tattırabilsem...
Zavallı Rezzan, eller elinde bakımsız bir fidan gibi büyümüş.
SELMA- (İçini çekerek) Evet, ah... Halam sağ olmalıydı (Celal, 1936: 60).

Azmi ve Selma karakterinin bu diyaloglarından kadınların çocuk bakmakla yükümlü olduğunu ve onlara kültürel bir kimlik kazandırdıkları görülebilir. Romandaki erkek göze göre; annesi sağ olmayan Rezan, annesinden milli bilinci alamamış ve toplumsal fayda sağlamayan bir insan olarak hayatını anlamsızlaştırmıştır.

5.3. Eş Olarak Kadın

‘Kadının toplumsal rolü milli kültürün yaratıcısı olmasıdır’ görüşü metinde görülebilmektedir. Milli değerlerine bağlı olmayan kadının toplumda bir işlevi yoktur. Çünkü çocuklarını millet bilinciyle yetiştirmez ve milli bilinci olmayan çocuklar

ülkelerini ileriye götüremez. Kadının amacı ülkesine hizmet etmek ve ülkesinin yararı doğrultusunda üretimde bulunmaktır.

Metinde, ‘kadınlara verilen haklar kadınlar tarafından ülkelerini daha ileriye götürmek doğrultusunda kullanılmalıdır’ düşüncesi ağır basmaktadır. Bu düşünce ekseninde evlilik kurumunun toplumsal önemi görülebilmektedir.

AZMİ- Birbirimizi pekiyi anladık. Dimağımız aynı şeyi düşündüğü gibi istemez misin kalplerimiz de aynı hisle çarpsın... Sen Türk kadınlığının, Türk çocuğunun yükselmesi için çalış, ben de şu viran yurdumuzun imar ve ihyasına çalışayım. Selma, benden elini çekme Selma... Senin temiz ve yüksek ruhundan ilham alayım. Hayatta hür ve namuskâr çalışarak yaşayalım (Celal, 1936: 70).

Aşk kavramının da milli unsurlardan bağımsız düşünülemediği bu diyalogda görülmektedir. Ulusun modernleşme modeli, evlilik odaklı bir modernleşme anlayışına dayanır. Bu modele göre erkekler ulusun modern anlamda inşa edilmesini sağlarken kadınlar bu amaç doğrultusunda biyolojik üretim gerçekleştirerek ideolojik olarak ulusun neslinin devamını sağlamaktadırlar (Gülen, 2015: 162). Bu diyalogda görüldüğü üzere dönemin ideolojisi gereği evlilik kurumu desteklenmektedir.

RATİBE- A yavrum Selmacığım Rezan’ın tutumunu hiç beğenmiyorum.

SELMA- Sütineciğim üzülme, evli barklı koskoca hanım...

RATİBE- Kocasını evde bırakıp da kendi başına gezip tozuyor (Celal, 1936: 31).

Evlilikte önemli olan unsur, eşlerin birbirleriyle bireysel uyum içinde olmalarından ziyade ideolojilerinin uyum içinde olmasıdır. Bir kadının varlığı eşi üzerinden tanımlanmıştır.

RATİBE- Hay... Aramızda bir nikahcık olsa derim... İki elim yanıma gelecek... Rabbim sizi inandırın, malında, mülkünde gözüm olduğu için söylemiyorum. Beyefendinin rahatı için söylüyorum (Celal, 1936: 43).

Dönemde kadınların eğitim seviyesi arttıkça bilinç seviyesi de aynı oranda artmıştır.

SELMA- Zavallı kadınlar... Sizin daima suizannınız altında yaşarlar. Nevin'in felaket dakikalarında o serseriyanı yanında görünce zavallı kızdan şüphe ettin öyle mi? Ta çocukluğundan beri tanıdığın Nevin'den şüphe... Siz erkekler, kadınları ittiham etmek için hiç düşünmeden vicdanınızı nasıl da susturursunuz (Celal, 1936: 30).

Selma'nın bu söylemi dönemdeki kadın algısının görülebilmesi adına önemlidir. Karşımızda dönemin 'bilinçli' olarak nitelendirilen bir kadını durmaktadır. Kadınlar bu dönemde erkek baskısının farkına varmış ve bunu dile getirmeye başlamışlardır.

Selma tiyatro metnini incelediğimizde Musahipzade Celal'in kadın karakterleri kendi ifadelerine göre üç ayrı kategoride sınıflandırdığını görebiliriz:

1. Namuslu ve ülkesine katkıda bulunmaya çalışan iyi yürekli Anadolu kadını,
2. Yüzünü Batı'ya dönüp ülkesini yok sayan havai kadın tipi,
3. Hayatını bir erkeğin bakımına adanmış eski tip kadın modeli.

Bu üç kategoride ortak olarak tespit edilebilen nokta; kadınların karakter özelliklerinin ülkelerine, eşlerine, milletlerine ve değerlerine bağlı olmakla ölçülmesidir.

Tüm bu incelemeler göz önünde bulundurulduğunda, modernleşme ve Batılılaşma teorilerinde bu dönemde yüzü Batı'ya dönük bir ülke için kadının kullanılan bir simge olduğu görülmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada kadın ve tiyatro konusu Halkbilim alanının içinde kendine özgü bir araştırma sahası olarak başta siyasal, kültürel ve sosyal açıdan, buna ek olarak ideolojik açıdan ele alınıp incelenmiştir. Osmanlı'da tiyatro sanatı ve kadın haklarının gelişimi tarihsel bir süreç içinde anlatılmıştır. Günümüzdeki kadın haklarının ve tiyatro sanatının temelini oluşturan bu döneme geniş bir perspektiften bakılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; tez süreci boyunca da vurgulandığı üzere Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal-sosyal-kültürel ortamında kadının toplumsal konumunu anlamak, kadınların bu dönemde hangi toplumsal roller üzerinden kategorize edildiğini incelemek, tiyatronun gelişimini gözlemlemek ve dönemsel özellikleri de göz önünde bulundurarak dönemin tiyatro metinleri üzerinden kadının toplumsal konumunu irdelemektir. Bu bağlamda, Musahipzade Celal'in *Selma* adlı oyunu örneğinden hareketle kadının toplumsal rollerinin metin üzerinden nasıl aktarıldığı analiz edilmiştir.

Osmanlı'da kadın hareketlerinin ve aydınlanmasının yaşanmasından önceki sürece bakıldığında kadınların hukuki siyasi ve toplumsal hiçbir haklarının olmadığı gözlemlenebilmektedir.

Yazılı kaynak araştırmaları kadınların toplumsal hayatlarını erkeklerin belirlediğini göstermiştir. Kadınların giyimlerindeki renklere kadar karar verme yetkisi erkeklerde olmuştur. Erkeklerin kadınlara yaptığı aşırı hareketler bile kadınların cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Kadının erkekle eşit olmadığı, hatta pek çok mecrada yok sayıldığı dönemlerden bu yana günümüz kadın haklarının temelini oluşturan II. Meşrutiyet Dönemi'ni anlamak oldukça önem arz etmektedir. Araştırmada görüldüğü üzere kadın hakları kolay elde edilen bir kazanım olmamıştır.

İlk olarak kadının konumunun incelendiği II. Meşrutiyet Dönemi değerlendirilecek olunursa; dönemin toplumsal ve siyasal özellikleri göz önünde bulundurulduğunda devletin kurtuluşunun modernleşme ile mümkün olacağı görüşü kendisini hissettirmektedir. Bu modernleşme askeri, ekonomik ve siyasal alanlarda yapılmıştır. Ancak kadının modernleşmemiş olması yapılan yenilikleri anlamsız kılmıştır. Bu bağlamda kadın toplumun bir parçası olarak görülmüş ve modernleşme mekanizmasının doğru çalışabilmesi için kadının modernleşme sürecine dair adımlar atılmıştır. Bu adımlar kadından ziyade ülkeyi kurtarmak adına atıldığı için tam olarak kadın özgürleşmesi düşüncesine bağlı kalınmasa da dönem temelinde düşünüldüğünde önemli bir adımdır.

II. Meşrutiyet Dönemi ve öncesindeki Osmanlı'nın kadını algılayış biçimindeki değişiklikler incelendiğinde, kadınların II. Meşrutiyet'te önceki döneme kıyasla toplumsal alanda daha fazla görünür olduğu gözlemlenebilmiştir. Bu dönemde kadınlar çeşitli dernekler kurarak örgütlenmiştir. Bu örgütlerin çoğu yardım amaçlı kurulan dernekler olsa da kadınları aynı çatı altında toplaması bakımından önemlidir. Kadınlar kurdukları dernekler aracılığıyla toplumsal hayata karışıp toplumsal hayatın bir parçası olabilmişlerdir.

Osmanlı'da feminizm düşüncesinin oluşum sürecine bakıldığında kadın modernleşmesinin siyasi olarak kritik bir dönemde şekillendiği görülmektedir. Gerilemekte olan Osmanlı Devleti'nin durumu ve dönemdeki savaş ortamı birlikte düşünüldüğünde kadınlar kendi kimliklerini milli kimlikleriyle bağdaştırıp haklarını ülkelerinin kalkınabilmesi doğrultusunda kullanmışlardır. Dönem ideolojik bir dönemdir. Dolayısıyla tüm bu incelemeler sırasında akıllarda şekillenmesi gereken sorulardan biri; kadının milli bir kimlikle mi yoksa bireysel olarak kadın kimliğiyle mi değerlendirileceğidir. Dönemin ideolojisi gereği kadını milli bir kimlikle tanımlamak

daha doğru olmuştur. Yani; kadın modernleşmesini şekillendiren unsurlardan biri dönemin hâkim ideolojisi olan milliyetçilik olmuştur. Bu dönemde kadınlar milletini kendi bireysel hak ve özgürlüklerinden önceye koymuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi kadın hakları gibi tiyatronun da konuşulmaya ve gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde çeşitli tiyatro toplulukları ve okulları kurulmuştur. Bu tiyatro oluşumlarının işlevi sadece sanatsal olmaktan ziyade politik olarak da değerlendirilebilir. Tiyatronun II. Meşrutiyet'in siyasi ideolojisini yaymak için politik bir işlev gördüğü söylenebilir.

Kadın teması bağlamında düşünüldüğünde yazarın *Selma* adlı tiyatro eseri dönemin yaşayışı hakkında kadının konumunun görülebilmesi açısından sanatsal bir vasıta olmuştur. Eserde II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal ve toplumsal havası gözlemlenebilmektedir. Bu toplumsal hava içinde kadının durumunu değerlendirmek çalışma açısından tamamlayıcı olmuştur.

Eserde, kadınların ülkelerini daha iyiye götürdükleri sürece değerli oldukları fikri baskındır. Geleneksel anlayışın şekillendirdiği kadın tasviri annelik ve eş kavramı üzerinden okura sunulmuştur. Kadın, o dönemin ideolojik bakışı odağında ve milli ideoloji çerçevesinde değerlendirilmiş ve ülkenin inşasında esas rol sahibi olan 'erkek iktidara' yani ataerkiye yardımcı olma rolü üstlenmiştir. Çünkü 'ülkeyi erkek inşa eder, bu inşada etkili olan fikirleri kadın yayar' görüşü hâkimdir. Bu görüş çerçevesinde kadınlara bazı meslekler daha uygun görülmüştür. Bu mesleklerden birisi de öğretmenlik mesleğidir. Mevcut ideolojiyi yaymak, kurulan yeni düzenle ilgili bilinçlendirmeyi sağlayacak kişi öğretmendir. Kadınlar belirli bir ideolojinin aktarıcıları olarak görülmüşlerdir.

Dönemde değer verilen bir diğer kurum aile kurumudur. Aile kurumu dönemin ideolojisini üretme özelliği taşımaktadır. Eserde aile kavramı incelendiğinde annelik

kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Erkek iktidarı, ancak neslin devamını sağlamakla devam edebilecektir. Bu anlayışa göre erkeğin, neslinin devamını sağlaması oldukça önem arz etmektedir. Toplumsal yapıda aile kavramı çok önemlidir çünkü milli bilinç aileler tarafından çocuklara aşılanmaktadır. Bu toplumsal rolü de anne üstlenmektedir. Çocuğun bakımını üstlenen anne aynı zamanda ona milli bir kimlik vermektedir. Neslin aktarımı anne tarafından sağlandığı için kadına atfedilen ve değer verilmesini sağlayan esas özellik budur.

Eserde dikkatli okumayla ortaya çıkabilecek, örtük de olsa 'ideal kadın' tarifi yapılmıştır. Yazarın bakış açısına göre ideal kadın; ülkesini seven, ülkesini hep ileri götürmek için çabalayıp bu yönde faaliyette bulunan, her koşulda eşini destekleyip ilişkilerini toplumsal çıkarlar bünyesinde kuran kişidir.

Sonuç olarak; tarihte önemli bir kırılma noktası olan II. Meşrutiyet Dönemi ve eserleri içinden örnek olarak seçtiğim bir tiyatro eseri üzerinden kadın hareketini ve toplumsal/kültürel etkilerini incelemeye ve analiz etmeye çalıştım. *Selma* adlı oyun, yukarıda tartışıldığı şekilde, dönemin kadına bakış açısının yansıtıldığı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakış açısının incelenmesinin, günümüz Halkbilim tarihi araştırmaları, kadın hareketleri tarihi ve araştırmaları ile tiyatro tarihi araştırmalarına katkısı olacağını düşünüyorum.

Bu tez çalışmasının yönteminin ve bakış açısının bundan sonra akademik olarak yapılacak çalışmalarda kullanılarak başka tiyatro eserlerinin analizinin yapılması önerilebilir. Buna ek olarak, erkek bir yazarın bakış açısının yanı sıra yapılacak yeni araştırmalarla kadın yazarların bakış açılarının da analiz edilmesi alandaki boşluğu doldurmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR, Ü.(2019).‘‘Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları’’, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 23 sayı: 2.

ACET, M. T. (2014). ‘‘Ziya Gökalp’te Din ve Milliyetçilik’’, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

AFETİNAN, A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

AUGUTINOS, O. (2009). ‘‘Doğulu Cariyeler, Batılı Metresler: Prévost’un Histoired’une Grecque Moderne’i’’, Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları, (Der: Amila Buturovic- Irvin Cemil Schick, Çev: Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AKGÜMÜŞ, D. (2013). ‘‘Osmanlı’nın Son Döneminde Müslüman Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri’’ İstanbul: Tarih ve Sosyal Araştırmalar Derneği.

AKKOÇ, Ö. (2019).*Osmanlı’da Kadın Hareketi ve Milliyetçi İdeolojinin Kesişimleri: Kadınlar Dünyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

AKSAKAL, E. (2015). ‘‘Modernist Milliyetçi Kuramlar Işığında Türk Milliyetçiliğine Bakış’’, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 54, sf.203-222.

AKŞİN, S. (1987).*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

.AKTAŞ, Ş. (?). ‘‘Edebi Metinleri Çözümleme Metodolojisi ve Yapı-Tema İlişkisi Üzerine’’, 04.09.2021 tarihinde <https://www.ayk.gov.tr/wpsitesinden> erişilmiştir.

AKYOL, H. (2012) *Aykırı Kadınlar (Osmanlı'dan Günümüze Devrimci Kadın Portreleri)*, Ankara: İmge Kitabevi

AKYÜZ, K. (2013). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.

ALKAN, Ö., Mehmet&Ahmet N. Yücekök&İlter Turan (1998). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul: Tarih Vakfı.

ALP, G. (2019). "Türk Dünyasında Kadın Hareketleri", II. Uluslar arası Türk Dünyası Strateji Araştırmaları Kongresi, 25/29 Ekim, Antalya. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 23 sayı: 2.

ALTINDAL, A. (1977). *Türkiye'de Kadın*, İstanbul: Havass Yayınları.

AND, M. (2014). *Başlangıçtan 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

AND, M. (2003). *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AND, M. (1983). *Türk Tiyatrosunun Evreleri*, Ankara: Turhan Kitabevi.

AND, M. (1970). *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

ARDUÇ, N.(2008). "II. Meşrutiyet'in İlanı", II. Meşrutiyet 100.Yıl, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 45.

AVCI, M. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, cilt: 0 sayı: 55.

AVCİL, C. (2020). ‘‘Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet ile İlişmesine Dair Kuramsal Bir Bakış’’ *Mukaddime Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, cilt: 11 sayı: 2.

AYATA, A. (2018). ‘‘Milli Kimliğin İnşasında Kadının Rolü’’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* Cilt: 11 Sayı: 58.

AYDIN, H. (2015). ‘‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın’’, *Current Research in Social Sciences*, cilt: 1 sayı: 3.

AYTAŞ, G. (2006). ‘‘Edebi Türlerden Yararlanma’’, *Milli Eğitim Dergisi*, cilt: 34 sayı: 169.

BALABAN, T. (2017). Folklor ve İdeoloji ‘‘Folklorik Malzemenin Ulus İnşasında Kullanımı Ve Kadro Örnekleme’’, *Dergi Park*, Cilt: 6 Sayı: 18.

BARS, M.E. (2017). ‘‘İdeolojik Halkbilimi Kuramına Göre Ziya Gökalp’in Masalları’’, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 7 sayı: 14.

BAŞBUĞ, E.D. (2010). ‘‘Devlet İdeolojisinin İnşasında Tiyatronun İşlevi’’, Boğaziçi Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.

BOLAT, G. (1983). *Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri, Atatürk ve Kadın Hakları*, Ankara: Türk Ticaret Bankası Yayınları.

BORATAV, P.N. (2000). *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

BROCKETT, O. G. (2000). *Tiyatro Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi.

CELAL, M. (1936). *Selma* İstanbul: Kanaat Kitabevi.

COŞAR, S. - ÖZMAN, A. (2015). *Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- ÇAHA, Ö. (1996). *Sivil Kadın*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ÇAKIR, S. (1991). “Osmanlı Kadın Dernekleri”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:5.
- ÇAKIR, S. (1996).*Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, G. (2015).*Türkiye’de Kadın Hareketinin Oluşumu ve Kadının Sosyal Yaşamındaki Yeri*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ÇİÇEK, A. C. - AYDIN, S. – YAĞCI, B. (2015). “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme ”. *KAU IIBF Dergisi*, cilt: 6 sayı: 9.
- ÇİÇEK, R. (1993). “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge”, *Tarih ve Toplum*, XX, 116, p.13.
- ÇİL, V. (?), “II. Meşrutiyet Dönemi Tiyatro Edebiyatı”, https://www.academia.edu/6791827/II_Mesrutiyet_Donemi_Tiyatro.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2012).*Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DABAK, B. (2013). “Sofokles’in Antigone Metninde Ritüelin İşlevi”, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Film ve Drama Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- DAĞLAR, O. (2011). II. Meşrutiyet’in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908) . *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (38).
- DELANEY, C. (2012).*Tohum ve Toprak (Türk Köy Toplumunda Cinsiyet ve Kozmoloji)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİR, N. (1999). “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 6 sayı: 2.

DEMİRÇİ, H. A. (2008). “1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, *Doğu-Batı*, yıl: 11, sayı: 45, ss.83-104.

DEMİRDAĞ, R. (2014).“Tanzimat Tiyatrosu’nda Avrupalı Kadınlar ve İffet Meselesi”, *Erdem* , (66) , 19-28 . DOI: 10.32704/erdem.537402.

DENMAN, F. K. (2009).*İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, İstanbul: Libra Kitap Yayıncılık.

DOĞRAMACI, E. (1989).*Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

DURAKBAŞA, A. (2002). *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

DURU, K. N. (2017).*Hatıralar İttihat ve Terakki / Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Ankara: Altınordu Yayınları, 1.Baskı.

EDİZ, Z. (1995). *Kadınların Tarihine Giriş, Hititlerden Günümüze*, İstanbul: Adım Yayıncılık.

ENGİNÜN, İ. (2014).*Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e1839-1923*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

FAROQHI (2009). *Suraiya, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”*, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, Çev:Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

FUAT, M. (2000).*Tiyatro Tarihi*, İstanbul: MSM Yayınları.

GİDDENS, A. (2008).*Sosyoloji*, Yayıma Hazırlayan: Cemal Gürsel, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

GOUGH, K. (1975).*The Origin of the Family, Toward an Anthropology of Women*, Rayna R. Reiter (der.), Monthly Review Press, New York and Londra.

GÖKALP, Z. (2019).*Türkçülüğün Esasları*, Osmanlıcadan çev. Dr.Öğr. Üyesi Ebru Özgün - Arş.Gör. Buğra O. Uluyüz, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

GÖKBAYIR, S. (2012). “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 3 sayı: 1.

GÖKTAŞ, D. (2019). “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kadın Dernekleri ve Basın Bağlamında Toplumda Kadın Konusuna Yaklaşımı”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Socialand Economics (EJRSE)*ISSN:2148-9963,Cilt 6 Sayı, sf. 519-527.

GÖLE, N. (2011). *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları.

GÜÇ, A. (2008). “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 2.

GÜNEY, A. (2010).“Aristoteles ve Bertolt Brecht’in İngiliz Tiyatrosuna Etkileri”,*Yeni Dünya Bilimler Akademisi Dergisi*, cilt: 6 sayı: 1.

GÜLCÜ, E.- TUNÇ, S. (2012). Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2) , 155-176.

GÜLEN, H. (2015).“Kemalist Modernleşmede Aile, Ulus, Kadın ve Kadın Yolu/ Türk Kadın Yolu Dergileri”,*MSGSÜ Sosyal Bilimler*, (12) 152-164. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/msgsusbd/issue/46976/589533>.

GÜZEL, Ş. (1985) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”,Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C: 4, İstanbul.

HARRİSON, K.- BOYD, T. (2018). Understanding political ideas and movements. Manchester: Manchester University Press.

HANİOĞLU, M. Ş. (1985).*Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* (1889-1902), İstanbul: İletişim Yayınları.

HEYWOOD, A. (1998).*Political Ideologies: An Introduction*.

HORKHEIMER, M. (2005).*Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

JENNIGS, R. C. “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, JESHO 18 (1975): 53-114.

KADINLAR DÜNYASI, "Hukuk-ı Nisvan: Mukaddime," 1, Nisan 4, 1913.

KAHRAMAN, E. D. - DOĞAN, N. (2018). “Annelik Rolü Üzerine: Kadının ‘Annelik’ Kimliği Üzerinden Tahakküm Altına Alınması”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, cilt:6, sayı: 2.

KAPLAN, M. (2003). “Kendini İnceleyen Kadınlar”: Kadın Çalışmaları Üzerine Antropolojik Bir Araştırma), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etnoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KAPLAN, L.(1998).*Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

KARATAŞ, E. (2009). “Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri”, Turkish Studies International Periodical FortheLanguages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8.

KASIMOĞLU, A. (2015). ‘‘Milliyetçiliğe Dair Çözömlerle Toplumsal Cinsiyet Olgusu’’, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5 sayı: 10.

KESKİN, H. (2006). ‘‘Türk Tiyatrosunda Yenileşme ve Toplumsal Konular’’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

KNIGHT E.F. (1993).*Türkiye, Bir Milletın Uyanışı:1908 Devrimi*, çev. Mazhar Ersoylu.

KOÇER, H. A. (1970).*Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: MEB.

KODAMAN, B. (1990). ‘‘Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını’’, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5.

KONUR, T. (2001).*Devlet-Tiyatro İlişkisi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

KÖKER, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KURNAZ, Ş. (1996).*II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

LESKOVİKLİ, M. R. (1991). *İttihat ve Terakki Ne İdi*, İstanbul: Arba Yay.

MACKINNON, C. A. (2003).*Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, İstanbul: Metis Yayınları.

MAYRING, P. (1990). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş Nitel Düşünme İçin Bir Rehber*, çev. Adnan Gümüş-M. Sezai Durgun, Adana: Baki Kitabevi.

MICHEL, A. (1984).*Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.

NAGEL, J. (2000).*Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik Vatan Millet Kadınlar*, der. A. G. Altınay, İstanbul: İletişim Yayınları.

- NOTZ, G. (2012).*Feminizm*, çev. Sinem Derya Çetinkaya, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- OĞUZ, M. (2019).“Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik: Muğla, Gaziantep ve Rize’de Bir Sözlü Tarih Çalışması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- OĞUZ, S. (2020). “Erken Modern Dönemde Osmanlı Kadını’nın Görünürlüğü”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ÖRNEK, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZBEK, S. (2003).*İdeoloji Kuramları*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- ÖZKIRIMLI, Ü. (2015):*Milliyetçilik Kuramları*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ÖZKİRAZ, A. (2011).“İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, cilt 3 no 1, ISSN: 1309-8012.
- ÖZTAN, G. G. (2004). “Türkiye’de Uluslaşma Sürecinde Milliyetçiliğin Kadın İmgesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZTÜRKMEN, A. (2016).*Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- RABİNOW, P.-SULLIVAN, W. (1990). *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- REFİK, A. (1987).*Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, (Basım yeri belirtilmemiş), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SANCAR, S. (2009).*Erkeklik: İmkânsız İktidar Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis Yayınları

SANCAR, S. (2004). “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, *DoğuBatı*, Yıl:7, S:29, Ankara.

SAYER, H. (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı, Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

SMITH, A. (2001).*Milliyetçilik ve Tarihçiler*, çev. İ. Türkmen, Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik. (Der, Armağan M.), İstanbul: Şehir Yayınları. (31-63).

ŞAŞMAZ, H. (2019). “Tanzimat Dönemi’nden 1960’lara Türk Tiyatrosunda Politik Öğeler”, *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, cilt: 4 sayı 7.

ŞENER, S. (2014). *Tiyatroda Yaşam-Oyun İlişkisi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

TANÖR, B. (2016).*Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TAŞKIRAN, T.(1973).*Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

TEPEKAYA, M.- KAPLAN, L. (2003).“Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10.

TOPRAK, Z. (1988). “Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası”. *Tarih ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları.

TOPRAK, Z. (1988).“Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, cilt 9 sayı: 51, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÜNLÜ, A. (2017). “Musahipzade Celal Efendi’nin ‘İstanbul Efendisi’ Adlı Opereti Özelinde Osmanlı’da Operetin Gelişimi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

YAKUT, K. (2002).“Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, cilt 37 sayı: 220, İstanbul: İletişim Yayınları.

YAŞAR, B. (2019). “İdeoloji Kavramı Üzerine Kısa Bir Bakış”,<https://www.tesadernegi.org/ideoloji-kavrami-uzerine-kisa-bir-bakis.html>, Erişim Tarihi: 08.07.2021.

YAYLA, Y. (1985) "*Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Kavramı*". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları (948-952).

YILDIRIM, A.& ŞİMŞEK, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6.Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILMAZ, A. (2010). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 10 sayı: 20.

YILMAZ, İ. (2012). “Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı: 10.

YOLCU, M. A.(Editör) (2017). *Kadın Folkloru Kuram ve Yöntem Üzerine Yazılar*, ss.1-16, Konya: Kömen Yayınları.

YOLCU, M. A. (2019). “Toplumsal Cinsiyetin İnşası ve Kadın Folkloru: Balıkesir Örneği,” TÜBİTAK Projesi, 2017 -2019.

YUVAL –D. N. (2010).*Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ZILFI, M. C. (2000).*Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

WALBY, S. (2016).*Kadın ve Ulus*. Ayşe Gül Altınay içinde, Vatan Millet Kadınlar,(s.35-63), İstanbul: İletişim Yayınları.

WELLS, C. (1984). *İnsan ve Dünyası*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÖZET

ÇINAR, Yeşim

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın ve Tiyatro: Musahipzade Celal'in *Selma* Adlı Tiyatro Metninde Dönüşen Kültür İçinde Kadının Konumu

Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Bu çalışma II. Meşrutiyet Dönemi'nin genel atmosferinden yola çıkılarak Osmanlı'da kadın haklarının tarihsel süreçteki gelişimini gözlemleyebilmek amacıyla yapılmıştır.

II. Meşrutiyet ve öncesindeki Osmanlı'nın kadını algılayış biçimindeki değişiklikler incelendiğinde, kadınların Meşrutiyet'te önceki döneme kıyasla toplumsal alanda daha fazla görünür olduğu gözlemlenebilmiştir. Bu dönemde kadınlar çeşitli dernekler kurarak örgütlenmiştir. Bu örgütlerin çoğu yardım amaçlı kurulan dernekler olsa da kadınları aynı çatı altında toplaması ve kadınların sosyalleşmesine katkıda bulunması bakımından önemlidir. Kadınlar kurdukları dernekler aracılığıyla toplumsal hayata karışıp toplumsal hayatın bir parçası olabilmişlerdir.

Toplumsal hayatta çeşitli sahalarda yeniliklerin yapılması Osmanlı kültürünü Batı etkisinde dönüştürmeye başlamıştır. Yapılan yeniliklerden kadın kadar tiyatro sanatı da olumlu anlamda etkilenmiştir. Yenileşmenin özneleri olarak tiyatro ve kadın temelinde, kadının tiyatro alanındaki konumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu iki kavramın aynı dönemde geliştiği düşünüldüğünde dönemin şartlarını incelemek gerekmiştir. II. Meşrutiyet, ideolojik olarak milliyetçiliğin etkisinde şekillenen bir dönem olduğu için kadın ve tiyatro ideolojik bağlamda incelenmiştir.

Yeniliklerin yaşandığı bu dönemde tiyatronun da revaçta olduğu görülmektedir. Bu iki yeni oluşuma bakılarak kadının tiyatro alanındaki yeri ve önemi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Dönemin milliyetçi ideolojisini benimsemiş ve bu ideolojiyi eserlerine yansıtmış ‘erkek’ bir oyun yazarının, Musahipzade Celal’in, *Selma* adlı oyununda kadının konumunu incelemek araştırmada tamamlayıcı unsur olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musahipzade Celal, Halkbilim, Tiyatro, Kadın, Kültür

ABSTRACT

Women and Theater in the Second Constitutional Era: The Position of Women in Transformed Culture in Musahipzade Celal's Theater Text called *Selma*

Master Thesis, Anakara, 2021.

This study was carried out in order to observe the historical development of women's rights in the Ottoman Empire, based on the general atmosphere of the Second Constitutional Period.

When the changes in the perception of women by the Ottoman Empire in the 2nd Constitutional Monarchy and before, it was observed that women were more visible in the social field in the Constitutional Monarchy compared to the previous period. During this period, women were organized by establishing various associations. Although most of these organizations are charity organizations, they are important in terms of gathering women under the same roof and contributing to the socialization of women. Through the associations they founded, women were able to become a part of social life by getting involved in social life.

Making innovations in various fields in social life started to transform Ottoman culture under the influence of the West. The art of theater has been positively affected by the innovations, as well as women. On the basis of theater and women as the subjects of innovation, the position of women in the field of theater has been tried to be understood. Considering that these two concepts developed in the same period, it was necessary to examine the conditions of the period. II. Since the Constitutional Monarchy was a period that was ideologically shaped under the influence of nationalism, women and theater were examined in an ideological context.

It is seen that the theater is also popular in this period of innovations. By looking at these two new formations, the place and importance of women in the field of theater has been tried to be understood.

Examining the position of women in the play *Selma* by Musahipzade Celal, a 'male' playwright who adopted the nationalist ideology of the period and reflected this ideology in his works, became a complementary element in the research.

Keywords: Musahipzade Celal, Folklore, Theatre, Women, Culture

